АНАЛИТИЧЕН ДОКЛАД

свързан със защита на основни човешки и граждански права в България и препоръки за подобряване на тяхната защита

Проучването е реализирано по проект „Гаранциите за върховенство на закона - път към по-независима и прозрачна съдебна власт“, финансиран по дог.№ BG05SFOP001-3.003-0141-C01 от Европейския социален фонд, чрез Оперативна програма „Добро управление“.

Автори:
гл.ас. д-р Иван К. Иванов – социален психолог, ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“
Калин Славов – юрист, „Прозрачност без граници“, преподавател СУ „Св. Климент Охридски“

1. Увод

1.1. Цели и задачи на доклада

Проучването е реализирано на територията на две области в Република България – Шумен и Перник, като в неговия обхват влизат териториални структури на съдебната власт, извънсъдебни структури и граждански организации, както и национално представени административни и изпълнителни органи и професионални организации в системата на съдебната власт, осигуряващи защитата на човешки и граждански права на национално ниво.

Целта на изследването е да се проучат и популяризират добри адвокатски, съдебни и медиаторски практики, и наличието и възможността за прилагане на алтернативни способи за защита на нарушени граждански и човешки права, каквито са медиацията и арбитража. Във фокуса на проучването са съдебните и извънсъдебни практики по защитата на основни човешки и граждански права, в т.ч. и непопулярни способи, прилагани от оправомощените органи в рамките на тяхната компетентност.

Основната задача на изследването е да се посочат слабостите, които често препятстват ефективната защита на човешките и граждански права в България. Допълнителна задача е оформяне на препоръки за подобряване на съдебната и извънсъдебната практики, а ако е приложимо и конкретни предложения за извършване на законодателни промени, чрез които ще се осигурят повече гаранции за защитата на човешките и граждански права.

Очакването е чрез осъществяване на проучването и изготвянето на настоящия доклад, всички ангажирани професионалисти от системата за защитата на човешки и граждански права да получат информация за проблемите и възможностите за подобряване на институционалната практика, както и да се подобри ефективността и резултатността от професионалните действия и взаимни усилия на различните експерти. Настоящият доклад ще бъде публикуван и в Електронната платформа: www.moetopravo.bg.

1.2. Обхват на изследването

А) Основни целеви групи

Основните целеви групи в проучването са разделени на професионалисти и съответно граждани и граждански организации. Проучването е диференцирано и на териториален принцип, като тези две целеви групи се проучват на територията на области Шумен и Перник, а малка част от изследваните лица са на територията на София-град.

- **Професионални групи:**

- Адвокати;
- Съдии;
- Медиатори;
- Други лица и органи, работещи в системата на съдебната власт или в досег с нея – съдебни служители, съдебни заседатели;
- Административни, изпълнителни, законодателни органи и професионални организации в системата на съдебната власт и адвокатурата;

Представителите на целевите групи, които работят в системата или в досег със системата на съдебната власт (съдии, съдебни служители и съдебни заседатели) се предполага, че имат потребност да облекчават своята работа, като я правят още по-ефективна и по-качествена, черпейки от добрия опит и добрите практики, свързани с точното и еднакво прилагане на законите за защита на човешките и граждански права. Адвокатите и медиаторите имат потребност гражданите да познават и ползват и алтернативни способи за разрешаване на правни спорове, каквито са медиацията и арбитража. Тезата е, че колкото повече се прилагат извънсъдебните способи, толкова по-облекчени ще бъдат както професионалистите (адвокати, медиатори, съдии), така и гражданите в търсене на своевременна и ефективна защита при нарушени човешки и граждански права.

Последната професионална група, в която влизат органите във и извън системата на съдебната власт, опосредстващи връзката й с гражданите и задаващи нормативната база и прилагащи административни функции и контрол за законност върху правозащитните органи са Министерството на правосъдието, Конституционния съд, Върховния административен съд, Върховния касационен съд, Националния омбудсман, Народното събрание и национално представени професионални организации на съдии, неправителствени правозащитни организации и държавни агенции. На професионалистите представляващи тези институции е вменено очакване да осъществяват контрол за законност, и за прилагане върховенството на правото при всички случаи на нарушени права. В контекста на този контрол влиза и възможността за подобряването на законодателството, което определя функциите и правомощията на органите в системата на съдебната власт, а също и материалните и процесуални закони, по които се осигурява защитата на нарушени човешки и граждански права. В тази целева група влизат и Висшия съдебен съвет (ВСС) и обучителни организации като Националния институт на правосъдието (НИП), които имат потребност да повишават качеството на работата на съдии, прокурори, следователи, като подобряват тяхната квалификация и съдебната практика. Към тази група е приобщен и Висшият адвокатски съвет (ВАС), не толкова като администриращ орган, а като организиращ независимата и самоуправляваща се система на адвокатурата също е ангажиран в подобряването на нейната практика.

- **Граждани и граждански организации (НПО)**

Гражданите, към която приобщаваме и неправителствени организации, работещи за защитата на човешки и граждански права се предполага, че имат потребност да повишават своята правна култура, стъпвайки и върху добрата съдебна и извънсъдебна практика. Тезата е, че към момента на изследването медиаторските услуги и изобщо извънсъдебните способи за защита на правата на гражданите са изключително непопулярни – гражданите не ги познават и прилагат, поради което съдебната система е натоварена с дела, търсещи съдействието на съда за разрешаване на правни спорове. Именно по тази причина една от проучваните хипотези е, че правното огрмотяване на гражданите и популяризирането на извънсъдебните способи за решаване на спорове е един от ключовете за намаляване на натовареността на съдиите и облекчаване на съдебната администрация по делата, а оттам и за повишаване на качеството и ефективността на предоставените от съда и правните съветници (адвокати, медиатори) услуги.

Б) Териториален обхват на изследваните групи

Определянето на количествените параметри на целевата извадка и броя на респондентите във всяка от професионалните целеви групи е съобразено от една страна с териториалния обхват на проучването, а от друга страна с мястото на съответната целева група в системата на съдебната власт и ролята й за подобряване и уеднаквяване на практиката за защита на човешките и граждански права. В този аспект, гражданите и т.нар. професионалисти от системата на съдебната власт и/или работещи в досег с нея са равнопоставени по брой – общо 100 граждани и 100 професионалисти. Болшинството от участниците в изследването – 80 професионалисти и 90 граждани са на територията на двете области - Шумен и Перник. Много малка част – 20 професионалисти и 10 граждани (от национално представени НПО) са извън територията на областите Шумен и Перник, като те основно са ситуирани на територията на София-град.

В) Демографски и количествени характеристики на изследваните групи

В изследването са проучени общо около 200 респонденти във всяка от 6 (шестте) целеви групи - съответно 5 (пет) професионални и 1 (една) от граждани и НПО - разпределени на териториален принцип както следва:

- Адвокати – общо: 20д.; област Шумен:10д.; област Перник: 10д.;
- Съдии – общо: 10д.; област Шумен: 5д.; област Перник: 5д.;
- Медиатори – общо: 20д.; област Шумен: 10д.; област Перник: 10д.;
- Други лица и органи, работещи в системата на съдебната власт или в досег с нея – общо 30д.:

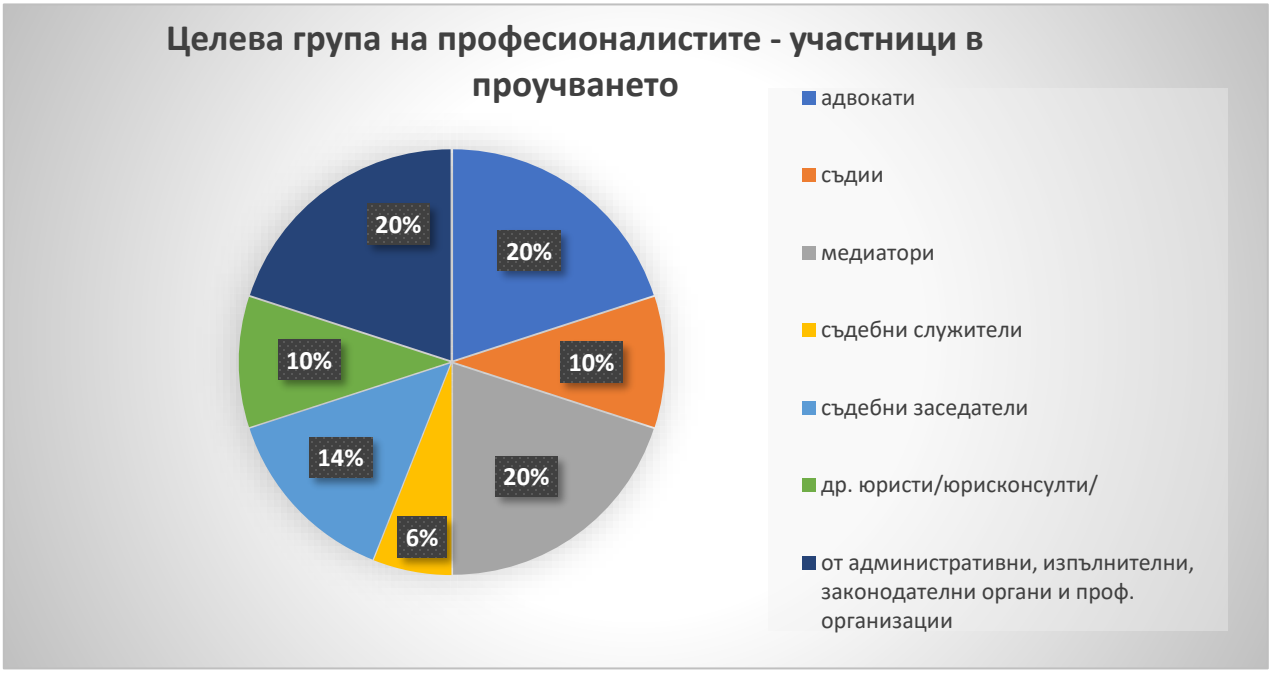
- съдебни служители – общо: 6д.; област Шумен:3д.; област Перник: 3д.;
- съдебни заседатели - общо: 14д.; област Шумен: 7д.; област Перник:7д.;
- други юристи/юрисконсулти/- общо:10д.; област Шумен: 5д.; област Перник: 5д.;

- Административни, изпълнителни, законодателни органи и професионални организации в системата на съдебната власт и адвокатурата – общо: 20д.:

- Висш съдебен съвет – 1 съдия;
- Върховен касационен съд – 1 съдия;
- Върховен административен съд – 1 съдия;

- Специализирани съдилища – 2 съдии;
- Конституционен съд – 1 съдия;
- Държавна агенция за бежанците (ДАБ) – 2 служители;
- Държавна агенция за закрила на детето (ДАЗД) – 2 служители;
- Дирекция „Миграция“ на МВР – 2 служители;
- Национален омбудсман – 1 служител;
- Адвокати от Висшия адвокатски съвет – 1 адвокати;
- Министерство на правосъдието – 1 служители;
- Народно събрание – 2 депутати
- Професионални организации на съдиите – 2 съдии
- Национален институт на правосъдието (НИП) – 1 преподавател

Фигура №1

• Граждани – общо:100 д.; област Шумен: 50д.; област Перник: 50д.;
- 15-29 г.- общо: 10д.; област Шумен: 5д.; област Перник: 5д.;
- 30 - 65 г. от професии, различни от правото – общо: 40д.; област Шумен: 20д.; област Перник: 20д.;
- над 65г. – общо: 20д.; област Шумен: 10д.; област Перник: 10д.;
- хора от уязвими групи – общо: 20д.; област Шумен: 10д.; област Перник:10д.;

в т.ч. и хора с двигателни и зрителни увреждания – общо: 10д.; област Шумен: 5д.; област Перник: 5д.

- Активни НПО - в това число: национално представени правозащитни организации – общо 10 души.

Фигура №2

1.3. Методологически бележки

А) Данни за изследваните процеси, лица, отношения и др.

Изследването е проведено от анкетьори, които след инструктаж и обучение от експертите подготвящи доклада, провеждат анкетите и интервютата в областите Шумен и Перник, както и с национално представени органи и организации, съобразно разпределението на изследваните лица.

Анкетьорите извършват първично обобщение на събраните данни, чрез първичен анализ на събраната лично от тях информация, на база на който авторите на доклада изготвят настоящия финален доклад с анализ, препоръки, и при конкретни данни правят предложения за промени в законодателството.

Самите анкетьори са двама за всяка отделна област - Шумен и Перник. Единият във всяка от двете области пуска и обработва анкетните карти, вторият провежда и анализира интервютата, съобразно темите на въпросника. Всеки анкетьор в съответната област обработва 50 анкети на хартия, останалите са попълнени и обработени електронно, чрез попълване онлайн формуляр на анкета, който е достъпен и попълнен директно в Е-платформата: www.moetopravo.bg

Б) Брой анкетиращи, анкетирани, часове, фокус на анализа

Анкетьорите са съответно по един за всяка от двете области - Шумен и Перник, а интервюиращите са също по един за двете области. Средно една анкета е попълнена за около 30 мин., а обработката и индикирането ѝ в общата е-таблица с обобщените резултати също отнема около 30 мин. Провеждането на интервюто отнема средно около 60 мин., а обработката му също около 60 мин.

Фокусите на анализа са свързани с проучване на проблемите, свързани със защита на гражданските и човешки права от гледна точка на различните участници в този процес, както и събиране на различните гледни точки на субектите на защита. Освен това се търси разлика по отношение на различните териториални аспекти, както и на ниво професионални групи. Освен количествен анализ при достатъчно данни се анализират и различни качествени показатели, свързани с различни казуси и субективни преживявания, както и при възможност се идентифицират възможности за законодателни инициативи.

В) Начин на извършване на проучването, достъп до проучваните лица

Набирането на респонденти е извършено чрез изпращане на писма, имейли и провеждане на телефонни разговори с представителите на набелязаните групи изследвани лица. Чрез уговаряне на време за попълване на анкета и провеждане на интервюто се конструира изследователската ситуация и се събират данните. Една част от анкетните карти са качени на електронната платформа www.moetopravo.bg, където чрез свободен избор са попълвани от респонденти, желаещи да го направят. Всички лица са уведомени за ангажимента от страна на изследователите да се защитят техните лични данни, както и за запазване на конфиденциалността на информацията по отношение на субективните им оценки.

Г) Анализ на извадката от анкетирани магистрати, администрация, граждани и др.

След всяко анкетно проучване всеки анкетьор регистрира и обработва анкетата чрез кратки бележки на отчетливи факти, които са му направили впечатление, свързани с конкретни казуси на познаване/непознаване, прилагане/неприлагане на аспекти свързани с човешки и граждански права (Приложение 1).

При приключване на всички планирани анкети всеки анкетьор изготвя Работен доклад (Приложение 2) с обобщение на получената информация на ниво:

- проучена група и извадка;
- изведени два конкретни казуси (практики) за защита на човешки и/или граждански права, и съответно два конкретни казуса за проблеми при защита на човешки/граждански права
- количествен анализ на резултатите въпрос по въпрос (чрез разработена е-матрица за количествен анализ на резултатите)
- идентифицирани 2-3 препоръки за подобрение на защитата на човешки и граждански права

На база работни доклади на анкетьорите се попълва обща Е-матрица с количествени резултати от анкетите (Приложение 3). Е-матрицата е в електронен табличен формат, в която са нанесени всички въпроси последователно, като за всички варианти на отговор на въпроси има опция за отбелязване на положително отговаряне. На база вкарани избори по всички 21 въпроса спрямо проведени общо 100 анкети е направен общ количествен анализ, който впоследствие служи при изработване на настоящия доклад. Анализът е както на ниво обобщение за всеки въпрос поотделно, така и на ниво конкретни целеви групи.

Д) Описание на инструментариума

За събиране на информацията са използвани анкетна карта и полуструктуриран въпросник на база на който се провежда интервюто. И двата инструмента са авторски и отразяват основни концепции и теми, свързани с процеса на защита на граждански и демократични права.

Анкетната карта е използвана за събиране на информация от целевите групи – граждани от широката общественост и гражданските организации. Самата анкета се състои от 21 въпроса, като 3 въпроса са с възможност за избиране на ограничен брой отговори, 14 въпроса са с възможност за избиране на неограничен брой отговори от вече посочени

(multiple choice), а 4 въпроса са с възможност само за отворени отговори. Смисълът на предварително посочените възможности във всеки въпрос е да може да се направи количествен анализ на избраните от респондентите отговори, както и да се направи сравнение между тенденциите за защита на граждански и човешки права между област Шумен и Перник.

Първите два въпроса имат отношение към познаването и начините за информиране на гражданите по отношение на техните граждански и човешки права. Въпросите от 3 до 6 вкл. изследват дефинициите, начина на защита, познаването и най-трудно защитаваните граждански права. Въпросите от 7 до 10 вкл. проучват дефинициите, инструментите и начините за защита на човешките права на гражданите, както и кои от тях не са добре защитени. Въпросите от 11 до 16 вкл. проучват въпросите свързани с начините, инструментите, институциите и професионалистите, които имат отношение към защитата на човешките и гражданските права. Въпросите 17 и 18 изследват възможностите за подобрения и оптимизация на инструментите и подходите чрез които се защитават човешки и граждански права. Въпрос 19 проучва личното отношение и готовност на гражданите (респондентите) да се включат по-ангажирано при защита на съответните граждански и човешки права. Въпрос 20 събира информация за конкретните инструменти чрез които може да се подобри работата на съдии, медиатори и адвокати по отношение защитата на правата на гражданите. Последния 21 въпрос проучва дали социално слабите и хората с увреждания трябва да получават специално отношение или конкретни специфични политики по отношение защита на правата им.

Въпросникът използван за провеждане на поредицата от структурирани интервюта с целевите групи лица, работещи в системата на правораздаването (като държавни изпълнителни и законодателни органи, обучителни и професионални организации в системата на съдебната власт, както и такива които имат администриращи функции и осъществяват контрол за точното и еднакво прилагане на законите при защитата на човешки и граждански права) е авторски и отразява основните възможности, затруднения и конкретни предложения за подобряване на процеса на защита на демократичните права и свободи на гражданите. Конкретно чрез него са интервюирани адвокати, медиатори, съдии, прокурори, лица работещи в организации от публичната и частната сфера ангажирани с такава защита, включително и специализирани в този профил неправителствени организации. Чрез него се събира и анализира информация за добри практики на посочените професионалисти в осигуряването на правото на защита при нарушени човешки и граждански права, както и при прилагане на алтернативни способи за разрешаване на правни спорове - медиация и арбитраж.

Въпросникът започва с попълване на социално-професионални и биографични данни за интервюирания. Самия въпросник се състои от 21 въпроса, като във всеки въпрос са описани различни възможни отговори, които интервюиращия в процеса на събиране на информация може да използва, като опорни точки и идеи, около които да се структурира интервюто. Въпроси от 1 до 3 събират информация за обучението, професионалната квалификация и конкретната практика на срещи на професионалиста с въпросите за защита на граждански и човешки права. Въпроси 4 и 5, изследват правната и институционална уредба и практика

при защита на съответните права от съответните специалисти. Въпроси 6 и 7 засягат темата за познаването на човешките и граждански права в практиката, както и доколко самите граждани познават и търсят съответната защита на техни права. Въпросите от 8 до 10 изследват степента на защита и реда, който се смята за най-ефективен при защита на правата на човека. Въпроси от 11 до 13 проучват достъпността, ефективността и добрите практики при защита на човешки и граждански права. Въпроси 14 търси конкретни примери и инструменти, чрез които се постигат добри практики. Въпрос 15 е ориентиран към проучване на конституционно заложените норми за защита на човешки и граждански права. Въпроси от 16 до 19 проучват въпросите с професионалната организираност и възможни подобрения и примери чрез които да се подобри защитата на съответните права на гражданите. Последните 20 и 22 въпроси търсят конкретни примери и идеи за подобряване на нормативната уредба и извънсъдебните способи за защита на човешките и граждански права. В края на всеки въпрос на респондента се дава възможност да даде примери, казуси или работни практики, с които да илюстрира своя отговор на въпроса.

2. Обект на изследване и базова оценка на средата и тенденциите в ЗПЧ

Обект на изследване в анкетното проучване са основите права на човека и начините на защита на правата при нарушения. Поставени са въпроси свързани с дефинирането, формулирането и познаването на основите човешки права, видовете права, както и източниците на информация относно прилагането на правата и начините на защита им. Анкетираните смятат, че човешките права са присъщи на всички човешки същества, независимо от техния пол, етнос, религия, националност или някакъв друг статус. От направеното проучване става ясно, че **според анкетираните най-защитени са реално: правото на живот, правото на труд, правото на личната свобода и неприкосновеност, правото на достъп до информация, правото на глас, правото на мирен протест и сдружаване, социалните и икономически права.** Най-слабо защитени са равнопоставеността, отговорността, толерантността и правото на недопускане на дискриминация.

Правото на живот е основно право в международноправната система за защита правата на човека. Правото на живот е основно човешко право, което гарантира най-висшето човешко благо – човешкия живот. Защитата на правото на живот е залегнала във Всеобщата декларация за правата на човека и Международния пакт за граждански и политически права. Правото на живот е първото основно право, което е установено в Европейската конвенцията за защита правата на човека и основните свободи. В Конституцията на Република България то е прокламирано в чл.28, който гласи: „Всеки има право на живот. Посегателството върху човешкия живот се наказва като най-тежко престъпление“. Задължение на държавата за защита на това право произтича и от чл. 28, изр. 2 от Конституцията. Тази разпоредба изисква наказването като най-тежко престъпление на посегателството върху човешкия живот. Поставяйки такова изискване, тя налага създаването на наказателноправни норми, които обезпечават реална защита на правото на живот. Освен това определя наказателната репресия като една от гаранциите, които осигуряват неговата защита.

Правото на лична неприкосновеност е гарантирано в чл.8 от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ). Хартата на основните права на ЕС разписва още по-широко това право в чл.3, като гарантира физическата и психическата неприкосновеност, правото на свободно и информирано съгласие. Въведени са забрани за практики с цел селекция на хора, за превръщане на човешкото тяло и неговите части в източник на печалба, както и забрана за репродуктивно клониране. В чл. 7 от Хартата на основните права на ЕС се гарантира зачитане на личния и семейния живот, а чл.8 гарантира защитата на личните данни.

Конституцията на Република България признава и защитава неприкосновеността на личния живот на гражданите (чл. 32), на жилището (чл. 33), на свободата и тайната на кореспонденцията и другите съобщения (чл. 34). В чл.32 ал.2 от Основния закон се забранява следенето, фотографирането, записването, филмирането без изричното съгласие на лицето или въпреки несъгласието му освен в предвидените в закона случаи.

Съгласно Всеобщата декларация за правата на човека никой не може да бъде подлаган на изтезание или на жестоко, нечовешко или унизително отнасяне или наказание /чл.5/. Всички страни са задължени да спазват забраната на всички форми на насилие, изтезание и малтретиране, установена в международни актове, като: Конвенцията на ООН против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унизително отнасяне или наказание, Международния пакт за граждански и политически права, Европейската конвенция за предотвратяване на изтезанията и нечовешко или унизително отнасяне или наказание.

В чл. 3 от Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи е въведена забрана на изтезанията, като е провъзгласено, че *„Никой не може да бъде подложен на изтезания или нечовешко или унизително отнасяне или наказание“*. Забраната е формулирана като абсолютна гаранция за правата на човека, която не може да бъде дерогирана или ограничавана по някакъв начин.

Също така Конституцията на Република България в чл.29, ал.1 забранява подлагането на мъчение, на жестоко, безчовечно или унижаващо отношение.

Основната препоръка на Комитета против изтезанията към Република България в рамките на VI Периодичен доклад по Конвенцията против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унизително отнасяне или наказание е: *“Приемане на легална дефиниция на изтезание в Наказателния кодекс, която да съдържа всички елементи, посочени в чл. 1 на Конвенцията и квалифициране на изтезанието като отделно престъпление в Наказателния кодекс. Към настоящия момент, въпреки поетия ангажимент от страна на държавата, тази препоръка на Комитета не е изпълнена”*.

Комитетът против изтезанията изразява загриженост по отношение на употребата на сила и помощни средства в затворите и полицейските управления. Гаранциите за правото на живот, защитата от изтезания, нечовешко и унизително отношение са коментирани от Българския хелзинкски комитет (БХК). В Доклада си за 2020 година, от БХК посочват:

„…2020 г. отново бе белязана от случаи на полицейски произвол и насилие, които не бяха адекватно разследвани и виновните не бяха подведени под отговорност. Прокуратурата подкрепи с бездействието си това полицейско поведение. Във връзка със системното неизпълнение на редица решения на Европейския съд за правата на човека (ЕСПЧ), свързани с полицейско насилие, през октомври по отношение на България за пореден път бе приета междинна резолюция на Комитета на министрите на Съвета на Европа (СЕ) по групата дела Великова срещу България. През 2020 г. обаче препоръките в нея не бяха последвани от законодателни и други мерки на национално ниво. През годината ЕСПЧ произнесе голям брой решения, с които установи нарушения на правото на живот и забраната за нечовешко отнасяне....“.

Следващо основно право на човека е **правото на сдружаване**, което се изразява във възможността гражданите да се сдружават, като създават доброволни сдружения. Правото на сдружаване е провъзгласено в чл. 11 от Европейската конвенцията за защита правата на човека и основните свободи и гласи: *„Всеки има право на свобода на мирни събрания и на свободно сдружаване, включително правото да образува и членува в професионални съюзи за защита на своите интереси”.*

Упражняването на тези права не подлежи на никакви други ограничения освен на тези, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната или обществената сигурност, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защитата на здравето и морала или на правата и свободите на другите. Този член не изключва въвеждането на законни ограничения върху упражняването на тези права от служещите във въоръжените сили, полицията или държавната администрация.

В Конституцията на Република България в чл. 44 е установено правото на сдружаване, а в алинея 2 на същия член е въведена забрана за създаване на организации, чиято дейност е насочена срещу суверенитета, териториалната цялост и единството на нацията.

С Решение № 10 от 6 октомври 1994г. по конституционно дело №4 от 1994 г. Конституционния съд (КС) приема, че гражданите свободно определят предмета на сдружаване при спазване изискванията на чл. 44 от Конституцията на РБ (КРБ), без да е необходимо във всички случаи държавен орган да дава предварително разрешение за това. Когато държавен и обществен интерес налагат, възможно е със закон да бъде ограничен броят или съставът на сдруженията с определен предмет на дейност, като при това предвидените ограничения не трябва да противоречат на КРБ. Възможно е възлагане на изпълнението на определени държавни функции на сдружения на граждани. Това може да стане само със закон при спазване на принципа за доброволност.

Според доклад на БХК: *„Свободата на сдружаване и на мирно събрание в България е подложена на сериозно изпитание през 2020 г. За пръв път от началото на демократичните промени в България по искане на прокуратурата и след сигнал на лидера на партия – членка на управляващата коалиция, бе прекратено сдружение на македонци в*

България в грубо нарушение на международните стандарти за свобода на сдружаване и за защита от дискриминация. Няколко други опита на македонски сдружения да се регистрират бяха осуетени чрез формалистични, произволни и дискриминационни актове на Агенцията по вписванията (АВ) и на съдилищата. Тези актове използваха аргументи, които бяха обсъдени и отхвърлени нееднократно в миналото с решения на ЕСПЧ. Властите използваха епидемията от COVID-19, за да наложат произволни ограничения на правото на мирно събрание в редица случаи. Такива ограничения на дискриминационна основа бяха наложени и на едно македонско сдружение. През октомври 2020 г. Комитетът на министрите на СЕ прие междинна резолюция във връзка с неизпълнението на групата решения „ОМО „Илинден“ и други срещу България“.

Групата дела „Омо Илинден“ са свързани с нарушения на правото на сдружаване, гарантирано от чл. 11 от Конвенцията (ЕКПЧ), поради откази на националните съдилища да регистрират организацията жалбоподател. Изпълнението на тази група дела остава едно от най-проблематичните и най-стриктно наблюдаваните от страна на Комитета на министрите.

В доклада за дейността на омбудсмана за 2020 г. се посочва, че по делата Обединена македонска организация „Илинден“ и други, Комитетът на министрите (КМ) счита, че след промяната на регистрационния режим за неправителствените организации през 2019 и 2020 г. е намерен нов начин за постигане на същия резултат, а именно – отказ от регистриране на организация на македонци, живеещи в България. В документа се отбелязва, че законовите изисквания се прилагат формално, а Агенцията по вписванията не дава указания относно неточности в документите за регистрация, нито ги описва при отказите си да регистрира организация.

В резолюцията на КМ се настоява България да гарантира, че при бъдещи искания за регистрация на организации, целящи признаване на македонско малцинство в България, формалните правни изисквания „ще се прилагат пропорционално, предвидимо и последователно, с ясни инструкции към кандидатите, ако е необходимо, както по отношение на законосъобразността на целите на сдружението, така и по отношение средствата за тяхното преследване“. Комитетът насърчава властите да създадат ясни инструкции към Агенцията по вписванията, които да се отнасят конкретно към тази група организации и отчитат решението на ЕСПЧ, че те не застрашават националната сигурност, както българската държава твърди.

Комитетът на министрите прие междинна резолюция през октомври 2020 г. по групата дела „ОМО Илинден и други срещу България“, засягащи системния отказ на българските власти да регистрират сдружения на български граждани с македонско самосъзнание. Стъпката, която следва след поредица неизпълнени междинни резолюции, е наказателната процедура. Тя се започва от Комитета на министрите пред ЕСПЧ, който се произнася с решение. Досега Съдът е произнесъл само едно решение в резултат от наказателна процедура – срещу Азербайджан през май 2019 г. България може да бъде едва втората държава-член на Съвета на Европа, срещу която е имало такава процедура.

През 2019 г. продължава текущото докладване от страна на правителството по плана за действие до Комитета на министрите с актуална информация от Агенцията по вписванията (АВ) във връзка с постъпили нови заявления за регистрация на сдружения, свързани с „ОМО Илинден“, както и с информация по повод обжалването на откази за регистрация на АВ. Последното актуализирано допълнение на плана за действие е предоставено на Комитета на министрите на 2 септември 2019 г. На своето заседание на 23-25 септември 2019 г. КМ отчита повтаряща се практика за отказ на регистрация с мотиви, които не отчитат решението на ЕСПЧ”.

Основните препоръки, които са отправени от омбудсмана относно групата дела „ОМО Илинден“ са:

- Да бъде направена оценка за ефективността на реформа в регистърното производство от гледна точка на препоръките на Комитета на министрите по тази група дела;
- Да бъде създаден ефективен механизъм, гарантиращ правото на сдружаване във всичките му компоненти в съответствие с чл. 11 от ЕКПЧ.

В анкетното проучване анкетираните са посочили, че едно е най-защитените права е правото на мирен протест и на сдружаване. В тази връзка по отношение на правото на сдружаване, Държавният департамент на САЩ в доклада си посочва някои ограничения на тези права: *„Законът забранява на профсъюзите в системата на МВР и съдебната власт да членуват в национални синдикални федерации. Когато работодатели и профсъюзи постигнат колективно споразумение на отраслово ниво, те трябва да получат съгласието на министъра на труда, за да важи то за всички предприятия в отрасъла. Законът не дава на повечето държавни служители право на колективно договаряне. Законът забранява на служителите на министерствата на отбраната и на вътрешните работи, на Държавна агенция „Разузнаване“, Националната служба за охрана, съдилищата, прокуратурата и следствието да стачкуват. Тези служители имат възможност да заведат дела срещу държавата като обезпечаване на процедурна гаранция в защита на своите права. По закон останалите държавни служители имат право на стачка, с изключение на онези от тях, които заемат висши ръководни длъжности, като директори и главни секретари. Освен това законът ограничава възможността на транспортните работници да организират свои административни действия и да формулират собствени програми. Профсъюзите твърдяха, че законовите ограничения върху правото на стачка и липсата на наказателна отговорност за работодатели, които нарушават правото на своите работници на сдружаване, са в противоречие с Конституцията. Властите не винаги уважаваха свободата на сдружаване и правото на колективно договаряне. Профсъюзите продължаваха да съобщават за случаи на работодатели, които са възпрепятствали и подлагали на тормоз и сплашване свои служители, включително и чрез преместване, уволнение и понижение в длъжност на синдикални лидери и членове. В допълнение, профсъюзите твърдяха, че някои работодатели са възпрепятствали преговорите, отказвали са да участват в трудовото договаряне добросъвестно или да изпълняват договорите. Според профсъюзите работодателите в здравеопазването не са съблюдавали колективното трудово споразумение от 2018 г., където се определят минималните*

прагове на заплатите. Аджибадем Сити Клиник към МБАЛ Токуда в София уволниха сестра Мая Илиева – председател на профсъюза в болницата, която беше начело на поредица от протести срещу ниското заплащане и тежките условия на работа. Според Илиева, федерацията на профсъюзите е била в тайно споразумение с ръководството на болницата и отказала да я подкрепи при обжалването на уволнението. Държавата не прилагаше ефективно трудовото законодателство и като цяло наказанията бяха недостатъчни, за да окажат възпиращ ефект върху нарушенията. Законът не предоставя ефективна защита срещу намеса на работодатели в синдикалната дейност. В своя годишен доклад за трудовите права Конфедерацията на независимите синдикати в България заяви, че властите често са прикривали нарушенията на правото на сдружаване и са ги представяли като трудови спорове".

През 1992 г. Република България е ратифицирала Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ). Като страна по Конвенцията, Р.България е длъжна да изпълнява окончателните решения на Европейския съд по правата на човека по всяко дело, по което е страна. Комитетът на министрите от своя страна следи за изпълнението на решенията на Съда, като изготвя годишен доклад с информация за всяка държава-страна по ЕКПЧ. Изпълнението на решенията на ЕСПЧ не се ограничава до изплащането на определеното от Съда обезщетение, а включва и препоръки за законодателни промени. У нас координацията по изпълнение на решенията на ЕСПЧ се осъществява от страна на Министерството на правосъдието, като министърът на правосъдието внася в Народното събрание годишен доклад по изпълнение на решенията на ЕСПЧ.

В България омбудсманът има правомощие да наблюдава и насърчава ефективното прилагане на конвенциите за защита правата на човека, по които Република България е страна. Всяка година омбудсманът внася в Народното събрание Доклад за дейността си и в отделна глава прави оценка на степента, в която националното законодателство е приведено в съответствие със съдържанието на всяка от конвенциите и практиките по нейното прилагане от страна на националните институции. Като основен критерий за становището на омбудсмана е изпълнението на окончателните осъдителни решения на ЕСПЧ срещу България и съобразяването на националното законодателство с неговата практика.

В Годишния доклад за дейността на омбудсмана се отбелязва, че през 2020 г. България се е изкачила до шесто място сред страните-членки на Съвета на Европа по брой осъдителни решения на ЕСПЧ в Страсбург. От представения годишен доклад на съда, става ясно, че през 2020 г. срещу България са обявени общо 35 осъдителни решения, в които е установено поне едно нарушение на конвенцията за правата на човека, докато през 2019 г. те са били 13, а през 2018 г. – 27. Преди България, по брой осъдителни решения са: Русия, Турция, Украйна, Румъния и Азербайджан, но населението им е значително по-голямо от нашето.

Според доклада на омбудсмана за 2020 г.: „Дълго време страната ни беше в челната десетка за най-много осъдителни решения, и макар през последните години да беше

постигнат напредък, сега се връща към негативната класация. Същевременно, Парламентарната асамблея на Съвета на Европа прие резолюция, според която България е сред десетте страни с най-голям брой неизпълнени решения на ЕСПЧ и които все още са изправени пред сериозни структурни или комплексни проблеми, някои от които с десетгодишна давност. Наред с това, продължава да е валидно наблюдението в регионален план, че броят на неизпълнените от България решения, наблюдавани от Комитета на министрите, продължава да бъде много висок, особено на фона на държави като Сърбия (7), Хърватия (9), РС Македония (3), Литва (4), Чехия (1), общо дела в засилена процедура към 19.02.2021 г., включително водещи и повтарящи се дела, както и държави като Латвия, Естония, Германия, Финландия, Дания и Словения, които за 2020 г. нямат нито едно решение под засилено наблюдение. То е предвидено във връзка със задължението на държавите-членки да се съобразяват с окончателните решения на Европейския съд по правата на човека, установяващи нарушения на ЕКПЧ, както и с решения на Съда, като отбелязват приятелски споразумения" (вж. членове 46 и 39.4 от Конвенцията)[1].

Приемането на необходимите изпълнителни мерки се контролира от Комитета на министрите на Съвета на Европа, съставен от представители на правителствата на 47-те държави-членки, подпомаган от отдела за изпълнение на решения на Съда (Генерална дирекция" Права на човека и върховенство на закона").

Държавите-членки имат законово задължение да поправят констатираните нарушения, но се ползват със свобода на преценка по отношение на средствата, които трябва да бъдат използвани. Мерките, които трябва да се предприемат, по принцип се определят от съответната държава под надзора на Комитета на министрите. ЕСПЧ може да подпомогне процеса на изпълнение, по-специално чрез процедурата за пилотно съдебно решение (използвана в случай на големи структурни проблеми).

Мерките, които трябва да бъдат взети, могат да се отнасят до отделния заявител или да бъдат от общ характер.
Делата остават под надзор до предприемане на необходимите мерки. След това надзорът се приключва с окончателно решение.
Следва да бъде отбелязано, че продължават да са валидни изводите, които са направени през предходните години, а именно:

- значителен остава броят на решенията, които се намират под засилено наблюдение за повече от десетилетие – 7 от 18-те наблюдавани решения;
- запазва се и тенденцията, осъдителните решения, които все още са в процес на засилено наблюдение, да засягат голям брой текстове на ЕКПЧ. Това налага предприемане на много на брой комплексни мерки;

[1] Процедурата по засилено наблюдение се използва за случаи, изискващи спешни индивидуални мерки или разкриващи важни структурни проблеми (по-специално пилотни решения) и за междудържавни дела.

- броят на водещите решения, по които общите препоръки на ЕСПЧ са изпълнени, все още е несравнимо по-малък от тези, по които не е постигнат задоволителен напредък;
- България продължава да плаща изключително високи суми за обезщетение на нарушени права. Макар по отношение на почти всички осъдителни решения в годините след тяхното постановяване да са предприемани действия за изпълнение, те все още не са достатъчни за закриването на наблюдението, въпреки усилията на различни институции и работни групи. Поради това обстоятелство препоръките от Комитета на министрите по изпълнението на такива решения почти не се променят.

В заключение в доклада на омбудсмана се посочва следното: *„**За България остава валидна ситуацията, при която страната продължава да бъде осъждана по сходни казуси и занапред и да плаща високи суми за обезщетения, а същевременно правата на гражданите продължават да не бъдат ефективно защитени.** Тази ситуация е неприемлива и следва да бъдат предприети решителни действия за нейното преодоляване. Както и в предишни години, омбудсманът се ангажира да съдейства и да окаже подкрепа на министъра на правосъдието, чрез отправяне на препоръки към отговорните институции за предприемане на конкретни действия по осъдителните решения срещу България“*.

Препоръките, които са отправени от обществения защитник в доклад за изпълнението на Решенията на ЕСПЧ могат да се подредят така:

1. Засилване на механизмите на координация между различните институции, които са отговорни за изпълнение на осъдителните решения на ЕСПЧ срещу България.;

2. Засилване на ролята на Министерство на правосъдието и на Дирекция „Процесуално представителство Република България пред Европейския съд по правата на човека“ (ДППРБЕСПЧ) по координация на процеса по привеждане на националното законодателство и практиката на институциите в съответствие с решенията на ЕСПЧ;

3. Координацията на процеса на изпълнението на мерките необходими, за да се изпълнят решенията на ЕСПЧ е логично да продължи да се осъществява от ДППРБЕСПЧ, но да се помисли за нов формат, в който тази координация да се реализира по начин, който да е значително по-ефективен и да постига реален напредък. Засилването на координацията е необходимо най-вече в случаите, в които се изисква предприемане на действия от страна на изпълнителната власт, както и за мерки, които могат да бъдат изпълнени само с промяна в съдебната или административната практика или с изменение на законодателството;

4. Създаване на междуведомствен координационен съвет, включващ експерти от всички национални институции, които следва да бъдат пряко ангажирани в процеса по координиране и наблюдение на изпълнението на мерките за изпълнение на осъдителните решения на ЕСПЧ;

5. Привеждане на националното законодателство и практика в съответствие с ЕКПЧ и практиката на ЕСПЧ, което ще осигури и по-ефективно гарантиране спазването на основните права и свободи на българските граждани;

6. Междуведомствения координационен механизъм би бил ефективен само ако на заседанията му присъстват и представители на съдебната и законодателната власт;

7. Част от този координационен процес трябва да бъде и националният омбудсман в ролята му на обществен защитник, който насърчава прилагането на конвенциите за защита на основите права и свободи на личността, както и независими експерти и представители на неправителствени организации.

Според доклада на националния омбудсман, България изостава в процеса на присъединяване към международноправни актове, които допускат възможност за гражданите да отправят жалби до наднационални органи при нарушение на техни права. И до сега България не е предприела стъпки за присъединяване към Факултативния протокол към Конвенцията за хората с увреждания и към Третия Факултативен протокол към Конвенцията за правата на детето.

В Осмия годишен доклад на министъра на правосъдието за изпълнението на решенията на Европейския съд по правата на човека по дела срещу Република България е посочено: *„Анализът на статистиката на Европейския съд по правата на човека сочи, че се запазва тенденцията на намаляване на броя на жалбите, подадени срещу българската държава. В сравнение с предходната година се забелязва увеличаване на броя на осъдителните решения. Важно е да се има предвид, че този факт не може да се счита за определящ за актуалното състояние на правата на човека в България и да се правят изводи за влошаването му. Това е така най-малко по две причини. На първо място почти всички установени. нарушения касаят случаи с давност 5 (пет) или повече години. На второ място, броят на постановените през годината решения на Съда в Страсбург срещу конкретна държава е въпрос на вътрешна организация и планиране на работата на Регистратурата му. Във връзка с последното може да се посочи, че докато през 2019 г. акцент в работата на Съда по български дела е бил поставен върху комуникирането на нови жалби на правителството (83 бр. през 2019 г. за сметка на 61 бр. през 2020 г.), то през 2020 г. е отчетен по-висок брой на постановените решения”*.

В редица свои решения срещу България, ЕСПЧ намира нарушения на Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ). Тези нарушения са във връзка с фундаментални права като правото на живот и забраната за изтезание и нечовешко отношение. Решенията, които касаят нарушения на тези разпоредби поради действия на полицията или други държавни служители, са обединени в **групата дела „Великова срещу България”**. В повечето от тях е констатирано нарушение на чл. 2 или чл. 3 от Конвенцията поради неефективното разследване на оплакванията на жалбоподателите. Някои решения от групата Великова касаят упражняването на прекомерен психологически натиск върху

заподозрени в извършването на престъпления или върху близки до тях лица при провеждане на полицейски операции. В тези решения Съдът установява нарушение на чл. 3 от ЕКПЧ във връзка с прекалено агресивния начин, по който са били извършени полицейските операции и ефекта им върху близки на заподозряното лице. Решението по делото „Великова срещу България“ влиза в сила през 2000г., но все още не е закрито.

Групата дела „С.З./Колеви“ съдържа решения, които касаят неефективно разследване на оплаквания за смърт или нечовешко отношение, извършени от частни лица. Двете дела срещу България, чието изпълнение ще се гледа от Комитета на министрите, са С. З. срещу България, с постановено решение на ЕСПЧ от март 2015 г., и Колеви срещу България, с решение от ноември 2009 г. Делото Колеви срещу България е фокусирано върху липсата на механизми за разследване на главния прокурор. В решението на ЕСПЧ по това дело се акцентира, че той не може да бъде разследван на практика. Въпреки че това дело е поставено под засилено наблюдение от Комитета на министрите, решението по него не е изпълнено вече 10 години.

През септември 2020 г. групите Великова и С.З./Колеви бяха разгледани на заседание на Комитета на министрите. По отношение на оставащите въпроси в контекста на наказателния процес и извън въпроса за отговорността на главния прокурор, се открояват следните важни въпроси:

1) въвеждане на съдебен контрол върху отказа на прокурора да образува наказателно производство при оплаквания, свързани с правата по чл. 2 и чл. 3 от Конвенцията (ЕКПЧ);

2) засилване на съдебния контрол и гаранции по отношение на повдигането на обвинение;

3) ограничаване на връщането на делата на досъдебната фаза заради процесуални нарушения, възможност за разделяне на дело срещу множество обвиняеми на съдебната фаза, подобряване на съдържанието, разглеждането и изменението на обвинителния акт;

4) предвиждане на възможност за пострадалия да използва ускорителното средство по НПК и преди повдигане на обвинение.

Във връзка с изпълнението на решенията по групата дела С.З./Колеви беше приет Законопроект за изменение и допълнение на Наказателно-процесуалния кодекс (ДВ, бр. 20 от 09.03.2021 г.), предвиждащ механизъм за търсене на отговорност на главния прокурор и неговите заместници. С Решение № 7 от 11 май 2021 г. по к. д. № 4/2021 г. Конституционния съд обяви атакуваните разпоредби за противоконституционни. Така понастоящем проблемът остава неразрешен, но се обсъждат нови предложения за законодателни промени.

Фундаментално право за развитието на демократичното общество е **правото на справедлив съдебен процес**, прогласено в чл. 6 от Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи, в чл.47 и сл. в Дял IV Правосъдие от Хартата на основните права на Европейския съюз. Следва да бъде отбелязано, че най-честите оплаквания пред Европейския съд по

правата на човека са свързани именно с нарушаване на правото на справедлив съдебен процес или нарушаване на правото на защита и презумпцията за невиновност.

В направеното проучване според анкетираните с ниска степен на доверие се ползват съда и правозащитните органи. В тази връзка Европейската комисия в доклада си за върховенството на закона отбелязва, че в България: „*нивото на усещане за независимост на съдебната власт остава ниско. Едва 37 % от гражданите считат, че независимостта на съдебната власт е в „относително добро или много добро“ състояние. Липсата на данни относно гражданските и търговските съдилища от първа и втора инстанция все още възпрепятства наблюдението на ефективността на правосъдието*“.

По отношение на достъпа до правосъдие ЕК счита, че се нуждае от подобрение. В доклада на ЕК са отправени призиви за понижаване на прага за достъп до правна помощ, освобождаване от съдебни такси на получателите на правна помощ, намаляване на размера на съдебните такси за образуването на производство.

Във връзка с изискването за разглеждане и решаване на делата в „разумен срок“ решенията по делата „Стойне Христов срещу България“ и „Светлозар Петров срещу България“ касаят нарушения на правото на съдебен процес в разумен срок (чл. 6 от Конвенцията), като по тях се наблюдават последните оставащи общи мерки във връзка с претовареността на най-големите съдилища в България и в частност на Софийски градски съд и на Софийски районен съд.

В Осмия годишен доклад на министъра на правосъдието за изпълнението на решенията на Европейския съд по правата на човека по дела срещу Република България се посочва, че при последното гледане на групата дела през 2017 г. Комитетът на министрите е приел решение, с което насърчава властите да приложат възможно най-скоро своята стратегия за реформа на съдебната карта и да проучат краткосрочни целенасочени мерки, позволяващи на съдиите да се съсредоточат повече върху същността на делата, включително като се почерпят идеи от ръководството за добри практики, публикувано от Европейската комисия за ефективност на правосъдието (CEPEJ). Съдебната карта все още се обсъжда, а ефектът от останалите мерки, приети до момента, предстои да се оцени от Комитета на министрите. Необходим е включително нов преглед на съдебните статистики – на Софийски районен съд и Софийски градски съд, както и други по-натоварени съдилища.

Свободата на словото е едно от основните права на човека. Правото на свобода на словото включва свободата да се изразява и разпространява мнение, правото на информация и свобода на средствата за масова информация. Свободата на словото е провъзгласена в Европейската конвенция за защита правата на човека (чл.10), Всеобщата декларация за правата на човека (чл.19), Международния пакт за гражданските и политическите права (чл.19) и Хартата на основните права на ЕС (чл.11).

Свободата на словото като основно човешко право е регламентирано в чл.39 от Конституцията на Република България, според който всеки има право да изразява мнение и

да го разпространява. В чл.41 от Конституцията на Република България е провъзгласено правото на информация.

В Доклада на Държавния департамент на САЩ за състоянието на човешките права за 2019г. относно свободата на словото и печата се отбелязва следното: *„Конституцията и законът обезпечават свободата на изразяване, включително на печата, като държавата по принцип зачиташе това право. При все това продължиха да съществуват притеснения, че политически и корпоративен натиск, в съчетание с растяща и непрозрачна концентрация на собствеността върху медиите и мрежите за разпространение, както и държавно регулиране на ресурсите и подкрепа за медиите, сериозно накърняват медийния плурализъм. През м. октомври генералният секретар на "Репортери без граници" определи състоянието на медиите като "по-лошо от всякога". Той заяви, че държавата е "въвлечена в изключително сериозна медийна гражданска война" и изрази загриженост относно тормоза над журналисти, политическото манипулиране на медиите и настъпилия срив в професионалните медийни стандарти".*

В доклад на Българския хелзински комитет (БХК) за свободата на изразяване се посочва: *„Свободата на изразяване в България претърпя поредна година на деградация. Страната ни се утвърди като „черната овца на ЕС", запазвайки 111-ото място в световния индекс на „Репортери без граници" за свобода на медиите. Неудобните български журналисти бяха обиждани, ограничавани и дори физически нападани от властта, а приближените до нея медии се радваха на разрастване и все по-голяма пазарна мощ. Българският медиен дискурс през годината беше доминиран от две основни теми – пандемията от COVID-19 и мащабните антиправителствени протести, но в тона на отразяването и на двете често личаха оказваното отгоре влияние и преследване на интереси. Трудната година осветли и тежки проблеми в качеството на информацията в българските медии, като фаворизирането на сензационността пред достоверността и разпространяването на дезинформация под предтекста за информационен плурализъм. Но най-тревожни от всичко бяха опитите на държавата да крие факти чрез репресия и демонстративният ѝ отказ да разследва и наказва посегателства над журналисти.*

За трета поредна година и през 2020 г. България остана на срамното 111-о място от общо 180 държави в индекса на „Репортери без граници" (RSF) за свобода на изразяване. Резултатът от изследването на RSF е показал изменение от едва 0.05 пункта спрямо предходната година, което е крайно недостатъчно, за да настигнем дори 110-ата в класацията – африканската държава Гвинея. В годишния си обзор организацията определя България като „черната овца на ЕС" заради позицията ѝ далеч назад от останалите държави членки, а и от почти всички други европейски и балкански държави. Най-близо в класацията от държавите в ЕС са Унгария и Малта, съответно на 89-о и 81-во и място, а най-далеч са Финландия, Дания и Швеция, съответно на второ, трето и четвърто място в света. „Репортери без граници" отправиха критика към безразличието на правителството и премиера Бойко Борисов към проблемите на медийната среда в България и оповестиха предложението си за справяне с тях, което са изпратили лично до

него още през март 2020 г. Предложението представлява бърза и решителна стъпка, по дефиниция, неизгодна за властта – да бъде създадена независима национална комисия с участие на български и международни експерти в различни области, която да изследва медийната среда и да отправя конкретни препоръки, съставени в тясно сътрудничество с ЕС, СЕ и Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа. RSF препоръчва комисията да се създаде възможно по-скоро – преди парламентарните избори през 2021 г., за да може тя да постави темата за свободата на медиите в центъра на предизборния дебат. До началото на новата година все още няма признаци да се работи в тази посока".

Във връзка с правата на хората с увреждания в Доклада на омбудсмана на Република България в условията на Ковид 19 е посочено, че изминалата година е белязана от усилията на всички институции и на цялото гражданско общество за справяне с вируса и с последиците от пандемията. Кризата, която настъпи във всички сфери на обществения живот, има сериозно и неблагоприятно отражение върху живота на уязвимите групи граждани, част от които са и хората с увреждания и техните семейства. Въведените противоепидемични мерки през март и април 2020 г. не дават отговор на всички възникнали въпроси, а някои от тях засягат сериозно правата и интересите на гражданите с увреждания и на техните семейства. Освен съществуващите и нерешени до момента на пандемията проблеми, гражданите с увреждания са поставени и пред други предизвикателства – като социална изолация, изтичащи документи за самоличност и експертни решения на органите на медицинската експертиза на работоспособността, невъзможност за закупуване на необходимите храна и лекарства, които допълнително влошават условията, в които живеят и ограничават възможностите им за упражняване на основни права, водене на независим живот и успешно включване в обществото.

Относно правата на хората с увреждания Департаментът заявява: *„Законът закриля правата на лица с физически, психични, интелектуални и сетивни увреждания, включително за достъп до медицинско обслужване, образование, заетост, жилище, обществена инфраструктура, транспорт, спортни и културни прояви, обществени и политически събития, съдебната система и други услуги. Правителството не прилагаше ефективно тези разпоредби и насочваше усилията си предимно към осигуряването на пенсии за инвалидност, социални услуги и институционална грижа. НПО обвиниха държавата, че се стреми да намали броя на лицата с увреждания, като преформулира критериите за увреждане, вместо да ги подкрепя. През м. юни Българската стопанска камара се оплака, че работодателите нямат представа дали отговарят на законовите изисквания за наемане на лица с трайни увреждания, като отбеляза липсата на интегрирана информационна база данни. През м. февруари НПО "Съюз на слепите" разкритикува наредба, приета през м. август 2018 г. с намерение да се ограничат измамите с пенсиите за увреждания, чрез която се въвежда нова методика за определяне на категорията на увреждане. Неправителствената организация заяви, че наредбата не е постигнала целта си да ограничи фалшивите претенции за увреждане, а вместо това е оказала отрицателно въздействие върху 19% от лицата, които действително са с*

увреждания. ……. прокуратурата заяви своето намерение да преследва "фалшивите пенсии за увреждания", като посочи, че измамите ежегодно ощетяват системата за социално подпомагане в страната със стотици милиони левове. ……. органите на реда арестуваха председателя на Териториалната експертна лекарска комисия (ТЕЛК) в Силистра, ……. арестуваха осем лица в София, включително двама председатели на ТЕЛК. На всички бяха повдигнати обвинения, че са приемали подкупи, за да издават фалшиви удостоверения за увреждания".

3. ЗПЧ през погледа на гражданите

3.1. Количествени обобщения (интерпретация на цифри)

3.1.1. Анализ данни от анкетни карти

- **За област Перник**

Чрез анкетни карти са анкетирани общо 50 респондента. Съответно, като възрастово разпределение те са диференцирани както следва: 12 човека са на възраст 15-29 г.; 30 човека са на възраст 30-65 г. и 8 човека над 65 г.

Фигура №3

Осемнадесет (18) човека са служители в частни фирми, самонаето лице - 1, служители в държавни структури - 31

Фигура №4

Проект „Гаранциите за върховенство на закона – път към по-независима и прозрачна съдебна власт ", финансиран по договор № BG05SFOP001-3.003-0141-C01/03.02.2021г., съфинансиран от Европейския съюз чрез Европейския социален фонд

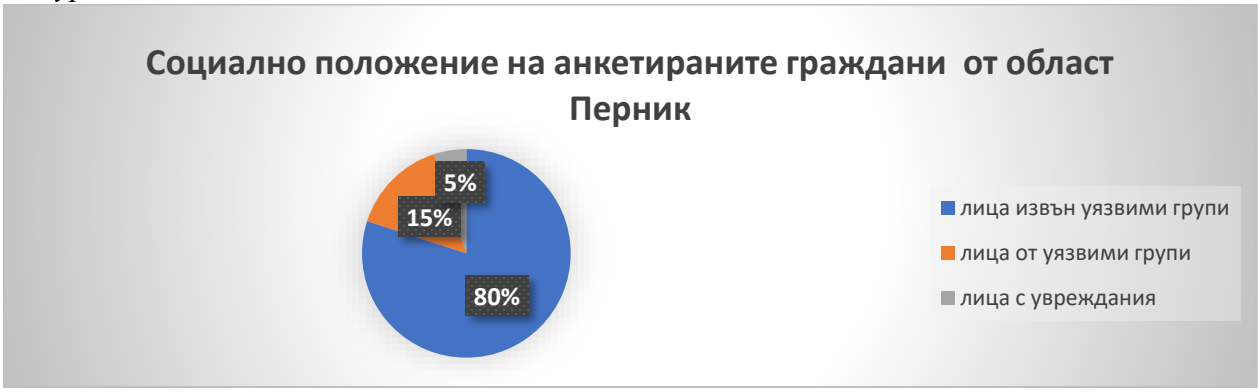
Двама (2) човека от извадката са с основно образование, 29 със средно и 19 с висше.

Фигура №5

По отношение на социалния статус на анкетираните - 15 човека са от уязвими групи, а 5 с някакъв вид увреждане.

Фигура №6

На първи въпрос, свързан с достатъчно познаване на гражданските права, който въпрос е градуиран в пет степенна скала, около 70% отговарят утвърдително (34 човека с отговори „да“ и „по-скоро да“), 20% отговарят отрицателно (10 човека с отговори „не“ и „по-скоро не“) и 6 човека отговарят отрицателно или твърдят, че няма нужда да познават правата си.

На втория въпрос, свързан с източниците на информация по отношение гражданските и човешки права, на първо място при около 60% от респондентите са определени интернет и медиите, като източник за получаване на информация. Следват близки и приятели (18 отговора), а от юристи, адвокати, колеги и НПО – получават информация около 25% от анкетираните. На последно място, при малко над 10% (8 отговора) от анкетираните се получава информация от учители и преподаватели.

Третият въпрос, свързан с избор на подходящо определение за граждански права от посочени четири варианта, равен брой (съответно 16 и 17 човека) избират въпроса, свързан

с безопасно живеене и свободно включване в обществените процеси, както и акцентират на темата за равната защита чрез правилно прилагане на законите и актовете. Около 20% (10 отговора) от респондентите смятат, че гражданските права са начин за защита на хората от произвола на държавната власт, почти същия брой респонденти (9) смятат, че гражданските права са правата пред държавата, гарантирани от закона.

При четвърти въпрос, имащ отношение към защита на типовете граждански права, определени чрез свободен избор и ранжиране по степен на значимост, те са подредени по следния ред, като най-високата стойност показва гражданското право с най-ниска значимост, а това с най-ниска стойност е всъщност най-значимо. Отговорите са следните право на сдружаване – 514 избора, право на неприкосновена кореспонденция – 474, на мирен протест – 455, на достъп до информация – 417, на частна собственост – 380, на социална справедливост – 357, на защита и на изразяване – по 350 избора, на справедлив процес и разследване – 344. С по-нисък избор са правото на неприкосновеност – 253, правото на образование – 252, правото на глас – 207 и на последно място правото на лична свобода и сигурност – 195.

В петия въпрос, свързан със степента на реална защита на гражданските права, анкетираните граждани правят следната подредба. В най-висока степен са защитени според респондентите: правото на глас (участие на избори) – 38 избора, право на достъп да информация – 34, на неприкосновена кореспонденция – 26, на лична свобода и сигурност – 25, на мирен протест – 24, на частна собственост и сдружаване – 23 избора. С по-ниска степен на реална защита са идентифицирани следнитеправа: на социална справедливост - 22, на лична неприкосновеност - 20, на справедлив процес и разследване – 13, на защита – 11.

При шестия въпрос, който е отворен и изисква формулиране на две граждански права, които респондентите смятат, че са реално защитени се изброяват следните: лична неприкосновеност, достъп до информация, лична неприкосновеност, защита, лична свобода, частна собственост, мирен протест, социална справедливост, достъп до информация, сигурност, независим живот и право на работа, социални и икономически права, лична свобода и сигурност, достъп до избори, избор на личен партньор, защита на еднополови двойки, лична свобода и неприкосновеност, на защита, на социална справедливост, справедлив процес, мирен протест. Свободният избор посочва на първо място правото на лична свобода и неприкосновеност, свобода и социална сигурност, както и мирен процес.

По отношение избора на дефиниция (седми въпрос), която описва човешките права, отговорите на респондентите се ориентират, както следва: 60% (30 човека) поставят на първо място виждането, че човешките права са присъщи на всички човешки същества, независимо от техния пол, религия, етнос, национално местоположение или някакъв друг статус. На второ място (11 човека) е избрана дефиницията свързана с човешките права, като защита на потребности, които гарантират достойно живеене. С почти същия избор (9 човека) е избрана дефиницията, че тези права са фундаментални, получавани по рождение, поради факта, че тя или той е човешко същество.

Осмият въпрос е свързан с ранжиране по степен на значимост на списък от изброени човешки права по принцип. Те са подредени от респондентите по следния начин, като тук също подреждането е с обратен знак (най-високата стойност е последно по избор, най-ниската стойност е първо по значимост). Толерантност – 331 избора, отговорност – 310, равенство и равнопоставеност – 303, недопускане на дискриминация – 276, уважение към другите – 275, труд – 249, право на живот – 205, човешко достойнство - 171, право на свобода – 111.

По отношение на въпрос девет, свързан с усещането за реално защитени човешки права, респондентите смятат, че най-ефективно защитени са правото на живот, свобода и труд (съответно с 32, 25 и 24 отговора), следват правото на човешко достойнство и отговорност (съответно 11 и 8 избора) и на последно място са отбелязани уважението към другите, отговорността, толерантността и равнопоставеността (съответно 8,7,4,4 избора). На последно място със само 2 избора е посочено правото на недопускане на дискриминация.

По отношение на въпрос номер десет, свързан със свободен избор на две основни човешки права, които респондентите смятат за недостатъчно защитени се посочват следните избори: недопускане на дискриминация, човешко достойнство, толерантност, равенство, уважение, отговорност, свобода на словото, равнопоставеност.

Въпрос единадесети, свързан с проучване на достъпа до институциите, които могат да защитават човешките права, респондентите са посочили следния избор: достъп да правни съвети и защита пред независим съд – 19 човека, достъп до справедлив процес пред безпристрастен съд – 16 човека, представителство пред държавен орган и съд – 14, подпомагане при липса на средства – 8 човека.

На въпрос дванадесети, който изследва достъпа до институции, към които най-често се обръщат гражданите (степен на доверие) е отговорено по следния начин. С най-голямо доверие се ползват омбудсмана, адвокатите, съда, медиите и полицията (съответно избрани от 32, 29, 28, 27 и 26 човека). С по-ниска степен на доверие се ползват европейските институции, следствените органи, правозащитните организации и медиаторите (съответно 23, 23, 21 и 15 избора).

На въпрос тринадесети, който е отворен и където става дума за реална защита на граждански и човешки права от институции, най-голямо доверие се посочва към следните институции: Съд за равенство и равнопоставеност, Съюз на слепите за защита на правото на достъпна среда, Агенция за хора с увреждания - за получаване на помощни средства.

Въпрос четиринадесети третира темата за желаните инструменти и методи, чрез които правата на гражданите могат да бъдат защитавани. Те са степенувани по следния начин: чрез протести – 26, чрез участие на избори – 23, чрез медиация – 18, чрез обществен натиск – 11. С по-ниска степен на желание са посочени: медиен натиск и сдружаване – по 8,

гражданско образование – 6, политически натиск – 3, гражданско застъпничество – 2, посредничество при конфликт - 1.

Фигура №7

Въпрос петнадесети оценява степента на непознаване на посочените по-горе инструменти и методи, като отговорите са следните: протести (два пъти), участия в избори, политически натиск, гражданско застъпничество, медиация, обществен натиск, посредничество, сдружаване, медиен натиск, гражданско образование, посредничество при конфликт, недопускане на дискриминация, толерантност.

Следващата изследвана тема (въпрос шестнадесети) е свързана с професионалистите към които конкретно биха се обърнали гражданите при защита на техните демократични права. Съответно: Адвокат и Омбудсман – 42 избора, Кмет – 27, Съдия и Следовател – 26, Политик и Европейски съдия – 25, Прокурор – 22, Полицай – 20, Журналист и Граждански активист – 19, Медиатор – 17.

Въпрос седемнадесети анализира евентуалните подобрения, които гражданите смятат, че трябва да бъдат извършени с цел по-ефективна защита на гражданските и човешки права. На първо място се посочва подобрената прозрачност и отчетност на институциите (19 отговора), следва промяната в законодателството - 16, засилена информационна кампания и граждански контрол – по 14, засилена гражданска информираност и активност – 12, разширяване професията на омбудсмана и медиатора – 9 и на последно място – засилено въвеждане на гражданско образование в училище – 8 отговора.

По отношение на въпрос осемнадесети, който изследва за кои инструменти за защита на демократични права, гражданите не получават достатъчно информация, се дават следните отговори. Работа на съда (24 отговора), алтернативни способи за защита (19),

работа на правозащитни организации (15), концепция за граждански и човешки права (13), казуси на защита на права (12). С най-ниска степен на познаване, като инструменти за защита на граждански и човешки права се определят: образователните инициативи (8), работа на адвокати (3).

Следващият въпрос – деветнадесети, търси отговор доколко гражданите биха лично се включили в процеса на защита на техни права и чрез какви конкретни техни действия. На първо място се определя – подобряване на образованието по темата (25 избора), а на второ – по-активно търсене на информация по темата (23). От там нататък следват: присъединяването към граждански инициативи (18), включване в застъпническа кампания (15), включване, като доброволец (7), наблюдател на избори (5), кандидат на избори (4), потърсил съдействие от политик или станал член на политическа партия (по 4), отказал да правя каквото и да е (само 2).

При двадесети въпрос се проучва, какво в работата на съдии, адвокати и медиатори трябва да се подобри, за да бъдат по-ефективно защитени човешките и граждански права на респондентите от област Перник. На първо място (около 50%, т.е. 24 отговорили утвърдително) се посочва подобрената прозрачност и отчетност на съдебната система, а на второ място се избира – високия морал и неподкупност на професионалистите (19 избора). Хронологично по степен на предпочитание следват: засилен граждански контрол (16), конкретна специализация и обучения по темата (15), по-активно включване на професионалистите в работата на местната общност (13), включване в образователни инициативи (11), а на последно място се избира – засилена медийна активност (9 избора).

Последният двадесет и първи въпрос търси отговор, дали към хората с увреждания и социално слабите трябва да има засилена и специална защита на техните права. Респондентите от област Перник дават следните свободно генерирани утвърдителни отговори: не могат сами да се справят, важно е да има недопускане на дискриминация, закони, които да гарантират социална справедливост, равенство за всички хора, болни са, гарантиране на равенство и равноправие.

- **За област Шумен**

Фигура №8

Анкетираните граждани в област Шумен са общо 42 плюс 8 граждани извън областта. Тяхният възрастов статус е както следва: от 15-29 г. – 5 респондента; от 30-65 г. – 30 респондента; над 65 г. – 15 респондента.

Фигура №9

От гледна точка на образователния статус, общата картина е следната: основно образование -2, средно – 17, висше – 30, друго – 1.

Фигура№10

Като професионална ангажираност, анкетираните са: държавни служители - 13, служители в частни фирми - 13, самоосигуряващо се лице – 1, останалите са с по-широк профил: 15 пенсионера, 1 студент, 1 ученик, 2 безработни, 1 с надомна работа и др. От анкетираните граждани в активна възраст (30 - 65 г.), двадесет (20) души са с професии, различни от правото. От анкетираните в активна възраст, 5 души работят в 5 различни НПО, активно ангажирани със ЗПЧ.

ФигураФигура№11

Лица от уязвима група - 11, също толкова – 11 са лицата с увреждане.

Фигура №12

Количествените отговори на база изследвани теми, по реда на въпросите, са следните:

На първия въпрос, свързан с познаването на гражданските и човешките права с „да“ и „по-скоро да“ са отговорили точно 50% (22 + 3 отговора) от извадката. Общо 21 граждани смятат, че не познават своите човешки права (не – 1, по-скоро не - 20), а 4 граждани са отговорили „не знам“. Нито един анкетиран не избира позицията „няма нужда да ги познавам“.

На втория въпрос, ориентиран към източника, от който гражданите се информират и разбират за своите граждански и човешки права, респондентите избират на първо място интернет – 32 отговора и традиционни медии – 26. Следват приятели – 20, НПО и адвокати – по 13 и колеги – 12. Най-малко са избирани юристи – 4, преподаватели/учители – 3. Отбелязани допълнително са книги и специализирана литература.

По отношение на най-приемливото определение за граждански права (трети въпрос), респондентите избират на първо място това, което ги описва, като закони и актове,

ограничаващи евентуална злоупотреба и дискриминация (23 избора), с 12 и 11 избора следват съответно – безопасното живеене в обществото и свободното участие, както и правата пред държавата, гарантирани от закона. С най-малко избори (3) е дефиницията за гражданските права, като защита на хората от държавната власт и намесата в личния им живот.

По отношение на степента на значимост на гражданските права (четвърти въпрос), респондентите ги ранжират по следния начин (като подредбата е от най-незначимото гражданско право към най-значимото): на сдружаване; на неприкосновена кореспонденция; на мирен процес; на изразяване; на достъп до информация; на социална справедливост; на справедлив процес и разследване; на защита; на достъп до информация; на образование; на глас (участие на избори); на лична неприкосновеност; на лична свобода и сигурност.

При пети въпрос, където се събира информация за гражданските права, които респондентите смятат практически за добре защитени се дават следните отговори. Най-силно защитени са правото на глас (31 избора) и на образование (30 избора). Следват на мирен протест (16), на сдружаване (12), правото на частна собственост (11), на лична свобода и сигурност (8), на достъп до информация (7), на неприкосновена кореспонденция (3) и на защита (3), на социална справедливост (2), на лична неприкосновеност (1) и нито един избор на правото на справедлив процес и разследване (0).

Шести въпрос е отворен и очаква от анкетираните да изброят поне две техни граждански права, които реално не са защитени. По степен на усещане за незащитимост, тези права са следните: на социална справедливост, на лична свобода и сигурност, на лична неприкосновеност, на частна собственост, на справедлив процес и разследване, на достъп до информация, на защита от посегателство. Останалите граждански права почти не се отбелязват.

Седмият въпрос визира разбирането от респондентите на значението на термина човешки права. С най-голяма степен на припознаване се избира дефиницията свързана с разбирането, че „човешките права са присъщи на всички човешки същества независимо от тяхната националност, местоположение, език, религия, етническа принадлежност или някакъв друг статус“ (21 избора). На второ място (16 избора) се избира дефиницията, че „човешките права отговарят на основни човешки потребности и гарантират, че човек може да живее достойно“. Но последно място (с 13 избора) се поставя разбирането, че „човешките права са фундаментални права, които всяка личност притежава по рождение само защото той или тя е човешко същество“.

Осмият въпрос изследва степента на лична значимост на изброени видове човешки права (под формата на ранжиране). По степен на значимост те се подреждат по следния начин: 1. Свобода 2. Равенство и равнопоставеност 3. Човешко достойнство 4. Право на

живот 5. Труд 6. Уважение на другите 7. Недопускане на дискриминация 8. Толерантност 9. Отговорност.

В деветия въпрос се изследва практическата (реалната възможност) за защита на определени човешки права. Ранжирането, като реална възможност за защита на човешки права изглежда по следния начин: 1. Право на живот (35 избора) 2. Право на труд (25) 3. Право на свобода (14), 4. На отговорност (5) 5. На толерантност (4) 6. На човешко достойнство (3) 7. На равенство и равнопоставеност (2) 8. Недопускане на дискриминация (1) 9. Уважение към другите (0). Като допълнение, някои от респондентите отговарят, че никое от правата не е достатъчно добре защитено.

Десетият въпрос дава възможност на респондентите, чрез отворен отговор да изброят поне две човешки права, които смятат, че не са добре защитени в България. Тяхната подредба е следната: човешко достойнство, равенство и равнопоставеност, недопускане на дискриминация, уважение към другите, право на труд.

При единадесетия въпрос се проучват инструментите, чрез които се осигурява защита на човешки и граждански права. На първо място се отбелязва възможността за правни съвети и защита пред държавни органи (13 избора), следват право на справедлив процес пред независим и безпристрастен съд и представителство пред държавен орган и съд (по 11 избора) и на последно място – подпомагане при липса на средства за правна защита (8 избора). Важно е да се отбележи, че част от респондентите са отговорили, че не могат да преценят и че всичко е условно и много субективно.

Дванадесетият въпрос изследва доверието към различните институции, защитаващи човешки права. Те се подреждат по следния начин, спрямо степен на предпочитание: адвокати – 37, съд – 22 и полиция – 18 избора. Доста по-назад се подреждат: прокуратура – 7, правозащитни организации – 6, медии и омбудсман – по 5, медиатори – 2, европейски институции – 0. Налице са и допълнителни коментари, че част от респондентите ползват фейсбук или не се обръщат към никой.

Тринадесетият въпрос изследва субективното усещане за работата на институциите и тяхната ефективност при защитата на човешки права. Отговорите подреждат по следния начин тези институции: съд, полиция, омбудсман, адвокат, социални служби, прокуратура, различни агенции, НПО, НОИ, Съюз на инвалиди, Европейски съд, сам се защитавам.

Четиринадесетият въпрос оценява степента на лично предпочитание спрямо отделните инструменти и методи при защита на човешки права. Те се подреждат по следния начин: участие на избори – 32, сдружаване – 19, протести – 13, гражданско образование – 11, медиация – 8, медиен натиск и гражданско застъпничество – 7, посредничество при конфликт и обществен натиск – 6, политически натиск – 1.

Фигура №13

При петнадесети въпрос се проучва степента на непознаване на методите за защита на граждански и човешки права, като отговорите са отворени. Анкетираните подреждат по следния начин най-непознатите методи за защита: медиация, посредничество при конфликт, гражданско застъпничество, обществен и политически натиск, сдружаване.

Шестнадесетият въпрос изследва реалното доверие към различните професионалисти и степента на готовност на гражданите да се обърнат към тях. На първо място са адвокати – 47, следва полицай – 22, съдия и омбудсман – 12. Доста по-назад се подреждат: журналист – 7, медиатор – 5, европейски съдия и граждански активист – 3, кмет – 2, следовател и прокурор – 1, политик – 0. Като допълнителен отговор е избрано – НПО.

В седемнадесетия въпрос се анализират подобренията, които трябва да се направят, за да е по-ефективна защитата на гражданските и човешки права. Респондентите смятат, че на първо място трябва да се засили гражданската активност и информираност (23 отговора), на второ място се избира да има по-активна информационна кампания и засилено гражданско образование в училище (21), на следващо място е засилване на гражданския контрол върху съдебната власт (13). Значително по-малко избори имат идеите за подобрена прозрачност и отчетност (8) и разширяване на професията медиатор и омбудсман (4).

Осемнадесетият въпрос третира проблема с липсата на информация за инструментите, които подобряват защитата на граждански и човешки права. На първо място се посочва дефицит на информация за образователни инициативи (22), казуси на защита на права (21), посочване на добри практики (19), работа на правозащитни организации (18), алтернативните способи за защита и концепцията за защита на права (по 15). Със значително по-малък интерес към информацията има спрямо работата на съда (7) и работата на адвокатите (1).

Деветнадесетият въпрос дискутира темата за възможната лична ангажираност на респондентите по отношение защитата на граждански и човешки права. От посочените възможности анкетираните предпочитано избират следните възможности: активно търсене на информация по темата (31), подобряване на образованието в сферата (26), включване в работата на гражданска организация по темата (25), доброволчество (22). Със значително по-ниска степен на интерес са: включване в застъпническа кампания и участие, като застъпник и наблюдател (11), участие в граждански инициативи (10), търсене на съдействие от кмет, общински съветник или народен представител (3), ставане член на политическа партия (1), бих отказал да направя каквото и да е (1).

В двадесетия въпрос се предлага избор на анкетираните, свързан с начините за подобряване работата на съдии, медиатори и адвокати за по-ефективна защита на гражданските и човешки права. На първо място се предлага подобряване на морала и неподкупността им (27), конкретна специализация и обучение по темата (18), по-активно включване в работата на местната общност и засилена медийна активност (по 13 избора), засилен граждански контрол (9), включване в образователни инициативи (8), подобряване на отчетността и прозрачността (7).

В края на анкетата, в двадесет и първи въпрос се обсъжда (като отворен въпрос) възможността, социално слабите и хората с увреждания да получават засилена защита на техни права. Отговорите на анкетираните се ориентират около: по-добро прилагане на законите, подобрено законодателство спрямо хората с увреждания, нужда от по-засилена гражданска защита, да се облекчи достъпа им до социални услуги, гарантирано право на труд, гарантирано застъпничество и сътрудничество, допълнителни стимули за работа на тази група хора.

3.1.2. Анализ данни от интервюта, съпътстващи попълване на анкетна карта

- **Област Перник**

От направените анкети в област Перник, става ясно, че повечето хора смятат, че познават своите права, но на база попълнени анкетни карти изводът е, че това не е точно така. Относително малка част от интервюираните наистина имат точна представа за своите граждански и човешки права. Хората основно се вълнуват от некоректното представяне на информацията за техните права, която достига до тях. В момент на пандемия повечето споделят, че се информират от интернет и социалните мрежи, което крие риск от манипулация и пропаганда. Споделят разочарование от работата на различните институции и не им вярват, защото са тромави и не винаги защитават правата на обикновения човек. При степенуване на отговорите, всеки от анкетираните коментира своята гледна точка, като основното преживяване на интервюираните е, че законите ни са добри, но не се спазват и се търсят начини да се заобикалят, затова и ситуацията по отношение на защита на правата на гражданите е трудна.

Основната констатация е, че младежите на възраст от 15 до 29 г. имат базова представа за правата си. На повечето от тях обаче, не им се е налагало да си ги търсят и защитават практически, но интереса към правата им е относително висок. Мнозина от тях се включват в различни каузи и инициативи и се опитват да се борят за по-добро гражданско общество и образование.

Хората от 30 до 60 годишна възраст познават донякъде правата си. Повечето не вярват в институциите и смятат, че е губене на време да се бориш и да доказваш правотата си. Има и такива, които се мъчат да си търсят правата практически. Когато им се наложи, основно го правят по съдебен път и чрез търсене на отговорност от институциите.

Възрастните хора над 65 години са демотивирани и песимистично настроени. Малка част търсят правата си, поради редица фактори и причини – основно поради чисто физически, финансови и интелектуални причини.

Хора от уязвимите групи смятат, че законодателството, касаещо тяхната защита е добро, просто когато се наложи прилагането му процесът е много бавен и муден. Техните проблеми са свързани основно с преодоляване на трудности от ежедневен порядък и невъзможност да си намерят подходяща работа, както и подходяща общност в която и чрез която да решават съвместно проблемите си, включително и тези свързани с нарушени права.

- **Област Шумен**

От направените анкети в област Шумен, става ясно, че едва половината от интервюираните наистина имат точна представа за своите граждански и човешки права. Прави впечатление сериозното напрежение в обществото от липсата на социална справедливост – от работа с ниски доходи, от трудно намиране на работа, от ниски социални помощи, от ниски пенсии, от лоша здравна система, от пропуски в образованието. Единици са склонни да споделят кога, каква помощ и от кои институции са я получили. Това са предимно Комисия за защита на потребителите, НОИ, социални служби, Съюз на инвалидите, Агенция за закрила правата на децата и техните отдели, Инспекция по труда, АДФИ, адвокати, прокурор, съд, комисия за помирение, синдикати. Повечето твърдят, че не са имали нужда от защита от никоя институция. Затова и в доста анкети отворените въпроси са без отговори. Доста хора демонстрират затруднения при подреждането на отговорите във въпроси №4 и №8 от анкетната карта. Мнението на мнозина от анкетираните по отношение на законодателството ни е, че то е добро, но пречка са или некомпетентността на чиновниците, или тяхното бездушие. Бюрокрацията също е огромна пречка. Мнозина препоръчват гражданското образование да бъда по-категорично застъпено в училище. Впечатлението е, че казусите за защита на граждански права са по-ясни за решаване, отколкото тези за защита на човешките права. Много малко хора познават дейността на медиатора и на омбудсмана. Сериозно е недоверието в съдебната система за достъп до справедлив процес в разумни срокове пред безпристрастен съд. Голяма част от анкетираните се опитват да дадат все пак някакъв отговор на въпросите за добре защитени в България човешки и граждански права, други категорично отговарят, че няма такива добре защитени. Някои от респондентите се притесняват да участват в анкетата през работно време и се налага те да бъдат попълвани вечер след края на работния ден. От поканените

граждани за участие в проучването доста отказват с мотива „това не е за мен“ или „това не ме касае“.

Младежите на възраст от 15 до 29 г. показват, че имат някаква представа от правата си, още повече, че изучават такъв предмет в училище. **На теория знаят определения и категории, но все още нямат житейски опит.** Нещата за тях са „черни“ или „бели“ и затова са категорични в отговорите си и твърдо смятат, че имат осигурен достъп до справедлив процес, до правни съвети, до представителство пред държавен орган или съд, или че нямат. Мнозина от тях биха се включили категорично в доброволчески акции, но никой не желае да става политик.

Хората в активна възраст знаят повече за правата си, но като че ли голяма част от тях не търсят адекватна защита, защото по-скоро не вярват в институциите. При тях акцента е върху липсата на социална справедливост, лошо здравеопазване, ниски доходи, необходимост от допълнителна работа след навършване на пенсионна възраст, не вярват в равенството и равнопоставеност пред законите. Недоверието в съдебната система е силно изразено. Споделят с нежелание с кои институции са се сблъсквали и каква защита са получили. Някои казват по нещо с половин уста, а после молят да не бъде вписвано. Мнозина отчитат необходимостта от по-активни информационни кампании на институциите, подобрена прозрачност и отчетност. Работещите хора трудно приемат понятието „социално слаб“ и се фокусират върху проблемите на лицата с увреждания. „Добри закони, но трябва обучение на хора в прилагането им, все още дискриминацията е силна“, „Чрез закон да се предвидят стимули за работодатели, които дават работа на такива хора“, “Хората с увреждания имат нужда от по-добра защита, но не и „социално слаби“, „Законите, които имаме не се спазват навсякъде“, „Обществото трудно променя негативното си отношение към тези хора“, „Законодателството ни изостава от европейското“, „Няма кой да ги защитава и те са уязвими“, „Имат много малко средства за достоен живот“, „Законите са само на хартия, реално не се спазват“, „Държавата чрез законодателство да се грижи по-добре за хората с тежки увреждания“ са само част от мненията касаещи възможността за засилена защита на хората с увреждания.

Възрастните хора над 65 години са някак примирени, повечето знаят правата си, но вече не откриват смисъл да се борят за тях. Непрекъснато изтъкват ниските пенсии, трудностите да се справят в ежедневието и лошата здравна система. Като цяло не вярват на съдебната система, мислят, че имаме добри закони, които не се спазват. Споделят, че за тях основна пречка са чиновниците, които са некомпетентни.

Хората от уязвимите групи, като цяло смятат, че законодателството, касаещо тяхната защита е добро, но главната пречка са необучените и некомпетентни чиновници в администрацията. И хората със зрителни увреждания, и тези с физически недъг споделят колко са уязвими на улицата и колко рискуват всеки ден от липсата на подходящи места за пресичане, от профучаващи коли на пешеходни пътеки, минавайки буквално през краката им, защото се страхуват инвалида да не ги забави. За тези водачи

няма никакви санкции. Споделят за младеж със зрителни проблеми лишен от правото на висше образование в два университета и битката му да получи все пак такова в частен колеж. Хората смятат, че много често са дискриминирани по отношение на право на труд, право на образование, право на човешко достойнство. Не се усещат равни с другите. Като цяло са капсулирани в техните си общности, разчитат на взаимопомощ. Признават правото си на сдружаване.

Активни НПО – анкетирани са 5 организации. Това са хората които са най-наясно с лостовете и механизмите за защита права. Познават законодателството и правят всичко по силите си да защитават уязвими хора. За тях най-важна е превенцията, чрез разяснителни кампании, доброволчески такива, граждански натиск върху институции.

3.2. Качествен анализ (експертен анализ)

От гледна точка на демографските особености на двете извадки не се наблюдава значима разлика спрямо отговорите на гражданите от области Перник и Шумен, но съществуват различия. Те могат да бъдат обяснени, както с разликата в образователния ценз и възрастов профил на анкетираните, така и с техните професионални характеристики. Друго обяснение би могло да бъде различното качество на работа на местните институции и различния професионализъм на служителите ангажирани със защита на демократични права. Не се наблюдават обаче устойчиви различия в двете групи респонденти спрямо разбирането и отношението към темата за човешките и граждански права.

В област Перник около 70% от респондентите заявяват, че познават своите права, докато в област Шумен те са около 50%. Значима е разликата по отношение на анкетираните с висше образование, за Шумен са 30 човека, за Перник те са 19. Налице е и отклонение във възрастовия профил на респондентите, при Перник тези над 65 г. са 8 човека, докато в Шумен са 15. Една от хипотезите, които имат нужда от допълнително изследване е, че **гражданите с висше образование и по-възрастните в по-висока степен познават своите човешки и граждански права**. Еднакво високо, като процент от общите отговори, **гражданите и в Перник и в Шумен поставят на първите две места интернет и традиционните медии, като основен източник на информация за техните права.** Следва близкото обкръжение и приятелите, и чак тогава при двете проучени групи се появяват адвокатите. На последно място (около 10% от респондентите) и при двете сравнявани групи се поставят учителите и преподавателите, което показва, че тези две групи все още не се разпознават, като ефективен и надежден информационен източник.

По отношение дефинирането и разбирането на понятието граждански права е налице минимално разминаване на териториален признак при двете групи респонденти. За гражданите от Перник приоритет е безопасното живеене и свободното включване в обществените процеси, следвано от правилно прилагане на законите и актовете. При гражданите от област Шумен, тези две дефиниции също да приоритетни, но са разменени, като първи и втори избор. Ако трябва да резюмираме обаче е ясно, че **за гражданите – безопасното живеене в обществото и свободното участие, както и правилното прилагане на законите и актовете – са основното разбиране за понятието граждански права**. И за двете групи граждани обаче, намесата на понятието „държава“, и като защита

от нейния произвол, и като права пред държавата, не носи позитивно усещане и възприятие спрямо темата за гражданските права. Може да се направи хипотезата, че **понятията „граждански права“ и „държава“ са антагонистични в съзнанието на хората**.

Следващия въпрос, който изследва нивото на желана защита (потребност) на граждански права еднозначно показва **кои четири граждански права са приоритетно желани**, като потребност да бъдат защитавани. С малки разлики **за двете области, това са: право на лична свобода и сигурност, право на глас, право на лична неприкосновеност, право на образование.** На последните четири места, също почти еднакво и за двете области се поставят: право на сдружаване, на неприкосновена кореспонденция, на мирен протест, на достъп до информация. Изводите, които могат да се направят е, че **за гражданите въпросите свързани с лична свобода, сигурност, защита и изразяване са в много по-висока степен важни за тях, отколкото тези свързани с комуникационната им и информационна сигурност, както и желанието им за взаимодействието с други граждани.** Може да се каже, че социалните права, превалират над тези свързани с частната и лична неприкосновеност.

При коментиране на анкетните отговори, свързани вече с конкретната защита на типове граждански права се наблюдава обръщане на тенденцията. Права към които няма високо изразяване на потребност да бъдат защитавани се възприемат като практически добре защитени. Граждански права към които има потребност да бъдат защитавани, всъщност са практически не добре защитени. **Правото на глас и при двете групи респонденти е посочено, като най-добре защитено право, следват на мирен протест, на частна собственост и сдружаване, и на образование**. Практически най-слабо защитени са правото на справедлив процес и разследване, на защита, на лична неприкосновеност и на социална справедливост. Сякаш най-уязвими практически са гражданските права свързани с персоналната защита и сигурност, както и тези, които трябва да бъдат защитавани от съдебните органи. Тази констатация се потвърждава и от генерирането на свободни отговори при следващия въпрос, където гражданите посочват двете най-слабо защитени граждански права, според тях. Това са правото на социална справедливост, на лична свобода и сигурност, на лична неприкосновеност и частна собственост и на справедлив процес. Констатацията, че **гражданските права, свързани с личната свобода, сигурността и справедливостта, както и правата свързани със защита от съдебната система се смятат за най-уязвими и незащитими**.

По отношение на областта, свързана със защита на човешките права, като представа за начина по който се дефинират тези права, отговорите на анкетираните в области Шумен и Перник почти не се разминават. На първо място, анкетираните граждани посочват разбирането, че човешките права са присъщи на всички човешки същества, независимо от техния пол, религия, етнос, национално местоположение или някакъв друг статут. На второ място се посочва разбирането, че тези права са преди всичко защита на потребности, гарантиращи достойно живеене. И на последно бива приета тезата, че човешките права са фундаментални и се придобиват по рождение, поради факта, че всички хора са човешки

същества. **Ако трябва да класифицираме идентифицираните от респондентите ценности, свързани с човешките права, то на първо място това са правата свързани с равенство и равнопоставеност, т.е. отново социалния аспект на правата, на второ място са индивидуалните ценности и потребности, а на трето място екзистенциалните аспекти на човешкото съществуване, поради факта че всички се раждат равни, като индивиди.**

Следващата област на изследване анализира значимостта на тези човешки права на ниво потребности и желания. Тук идентифицираме също значителна степен на припокриване при отговорите в двете проучвани териториални области. На първо място, като субективен избор се поставя свободата в нейния екзистенциален и човешки характер. Следват човешкото достойнство, правото на живот, правото на труд и правото на равенство и равнопоставеност. Трябва да отбележим, че тук се открива значимо различие - **равнопоставеността е подредена, като втори избор за гражданите от област Шумен, а е седми избор в област Перник**. Това извежда допускането, че **в смесените етнически райони, какъвто е Шумен, равенството и равнопоставеността (според най-често избираната дефиниция за човешки права там) имат значителна тежест, като човешко право, спрямо всички останали** (с изключение на свободата). Един от изводите е, че **когато става въпрос за човешки права, първичните белези на местната общност, като етнос и религия оказват по-силно влияние върху смисъла на човешките права, свързани със свобода и равнопоставеност, отколкото върху правата свързани със социално-икономическите характеристики, каквито са отговорността, труда и уважение към другите**.

Когато анкетираните отговарят реално кои техни човешки права са практически защитени, става ясно, че за част от тези права, желаното е реалност – като например правото на свобода, докато социално-икономическите права, които на ниво желание са по-назад избирани, тук се смята, че реално се защитават по-ефективно. Това е еднакво валидно и за двете области, когато става въпрос за правото на труд, достойнство и отговорност, и правото на живот. Изводът е, че **човешки права, които реално се усещат, като по-добре защитени са по-малко желани да бъдат отстоявани, докато по-малко защитените реално права, създават по-висока потребност да се поставят в дневния ред на обществото**. Като такива права са идентифицирани – правото на равенство и равнопоставеност, на човешко достойнство и отговорност, на уважение към другите. **И в двата аспекта на изследване обаче (желано и реално), правото на свобода е висше и най-ценено човешко право за гражданите**.

По отношение **субективната преценка на респондентите за човешки права, които са най-малко защитени** е налице еднозначно идентифициране и в двете териториални области. Това са правото на човешко достойнство, равенство и равнопоставеност, недопускане на дискриминация и уважение към другите. Изводът е, че отговорите на този въпрос потвърждават тезата от отговорите на предишния въпрос, че **основните политики в сферата на ЗЧП трябва да са насочени към правата, свързани с равнопоставеност, достойнство, дискриминация и уважения.**

Областта, свързана със събиране на информация за достъпа до институции, които подпомагат защитата на човешките права има почти еднакъв избор при отговорите на гражданите и от двете териториални области. Достъпът до правни съвети и защита пред независим съм, заедно с достъпа до справедлив процес през безпристрастен съд са еднозначно избирани приоритетно. От друга страна се показва по-малка заинтересованост от представителство на гражданите през държавен орган или външно подпомагане при липса на средства. Тук изводите са два. **На първо място за защита на човешките права, ключова роля играят съдилищата и очакването те да бъдат независими и безпристрастни.** И на второ място **хората не очакват някаква по-специална привилегия от финансов или институционален характер, а очакват от институциите – независимост и справедливост.**

По отношение изследване на реалното доверие спрямо работата на различните институции от гледна точка на практическия опит на гражданите има известно разминаване между предпочитанията на хората в области Перник и Шумен. Основно това разминаване е спрямо работата на медиите и омбудсмана, които от гражданите в Шумен са определени с по-ниска степен на доверие, спрямо тези от Перник. Тук може да се предположи, че доверието към медиите, омбудсмана и медиаторите (които заедно с далечните европейски институции са класирани на последно място, като степен на доверие) е функция на тяхното качество и на местно ниво, и в голяма степен зависи от личностите, които го упражняват. Допускането е, че тези три професионални роли са функция не толкова на централно управление и комуникиране, а тяхната работа по отношение на защита на човешките права е въпрос на качество на личностите, които влизат в тази роля.

Когато се анализират отговорите, свързани със субективното усещане кои институции реално са помогнали на гражданите при защита на техни граждански и човешки права, освен традиционните: съд, полиция, омбудсман и адвокат се посочват и други допълнителни: Европейски съд за правата на човека, Агенция за хора с увреждания, Съюз на слепите, Съюз на инвалидите, различни НПО организации. Явно на полето на реална възможност за защита на човешки и граждански права, трябва в много по-голяма степен да се обърне внимание на различните секторни агенции и НПО, които могат да подпомагат много по-ангажирано хора с нарушени права, отколкото традиционните институции.

Когато гражданите коментират способите и инструментите, чрез които те лично могат да участват при защита на техните демократична права се открояват два такива инструмента: участието на избори и гражданските протести. Явно тази форма на групово социално участие все още има най-голям ефект спрямо защитата на човешки и граждански права. Все пак **други три по-иновативни инструмента се споделят, като достатъчно надеждни: медиация, обществен натиск и гражданско образование**. Може да се предположи, че точно тези три форми на участие би трябвало да бъдат на фокус при развитие на политиките за защита на демократични права.

При анализ на отговорите на следващия въпрос се откроява точно непознаването на част от визираните по-горе инструменти за натиск – медиация, гражданско застъпничество и образование, посредничество при конфликт, обществен натиск – което показва нуждата

от засилване на обучението и информирането по тези теми, с цел по-добро познаване на тяхното функциониране.

Когато се обсъждат резултатите на отговорите на гражданите, спрямо степента на доверие към различните професионалисти става ясно, че има известно различие при отговорите в области Перник и Шумен. Явно това подкрепя тезата, че **когато става въпрос за отделни професионални роли, качеството на личностите влизащи да ги изпълняват има по-голямо значение, отколкото имиджа на институцията или секторната политика на национално ниво.** Все пак **с най-голямо доверие, когато става дума за защита на права при всички граждани се ползват адвокатите**, следвани от ролята на омбудсмана. При следващите професионални роли, като кмет, съдия и полицай има известни различия, което показва, че тези роли са с променливо доверие и зависят от качествата на личността, които влизат в тях. Важно е да отбележим и наблюдението, че **устойчиво най-ниски избори от гражданите и на двете територии имат: медиаторите, прокурорите и гражданските активисти**. Явно точно по посока промотиране и информиране за работата на тези професионални роли би трябвало да се заложи, когато се обсъжда подобряване защитата на демократичните права на гражданите.

Темата за подобренията, които трябва да се осъществят с цел подобряване на гражданските и човешки права в България формира известни различия при обобщаване на отговорите в области Перник и Шумен. Това показва, че идеите за подобрения в областта на човешките права са явно прерогатив на хората вземащи управленски решения, а опита и от там идеите на гражданите са много разнопосочни и неустойчиво формулирани.

За гражданите от Област Перник е важно подобряването на прозрачността и отчетността на институциите, както и промяната в законодателството, т.е. правната регулации е водеща. **За гражданите от Област Шумен е важно да се подобри гражданската активност и информираност**, **както и по-активна информационна кампания и гражданско образование**. Явно по темата за политиките на промяна в областта на защита на правата на гражданите се очертава, че трябва да има регионален подход, който да стъпва върху конкретната картина и потребности в областта или региона.

И по темата за дефицита на информация за конкретни инструменти за защита на граждански и човешки права е налице известно разминаване в отговорите на анкетираните от области Перник и Шумен. **В Перник темата за съда, продължава да бъде актуална** и е посочена на първо място, като липса на информация по темата за правата, както и евентуалната промяна в законодателството. Става ясно, че **проблемите в работата на местните институции в Перник, свързани със защитата на правата са водещи, за разлика от ситуацията в Шумен. Там проблемите с дефицита на информация се ориентират основно към образователните инициативи, работата на правозащитните организации и познаваните на конкретни казуси за защита на права, като интереса към работата на съдилищата е на последно място**. Тази констатация води до същия извод и предположение, че политиките свързани с информиране и развитие на темата за демократичните права на гражданите би трябвало да бъдат предимно регионално, а не само национално ориентирани.

Следващата област, проучена от анкетните карти с гражданите изследва готовността на гражданите лично да се включат чрез различни активности в процеса на подобряване на демократичните права в България. Тук няма никакво разминаване на териториален принцип в отговорите, т.е. и на национално ниво приоритетите би трябвало да бъдат: подобряване на образованието по темата граждански и човешки права и едновременно с това улесняване на достъпа до информация по темата за правата на гражданите. Тук е важно да се отбележи, че всички дейности свързани с тясно политически действия (избори, застъпничество) са най-малко одобрявани.

Следващият въпрос изследва конкретната възможност за подобряване работата на съдии, адвокати и медиатори (посочени, като важни професионални фигури от гражданите) по посока подобряване защитата на човешки и граждански права. Тук е налице значимо разминаване между първия избор на гражданите от Перник, т.е. подобрена прозрачност и отчетност на съдебната система, което е последно избрания отговор на гражданите от Шумен. Явно и тук се потвърждава тезата от предходно обсъжданите области , че **в област Перник проблемите с работата на съдилищата са осезаемо по-дълбоки, отколкото в област Шумен, както и се потвърждава допускането, че проблемите на съдебната власт са преди всичко регионални, отколкото национални по отношение прилагането на мерки свързани с правата на човека.** По отношение на следващите предложения – висок морал и неподкупност, както и засилени обучения и специализация по темата са мерки, които са еднакво силно валидни и за двете области.

По последно проучваната тема в анкетните карти, свързана с възможността за прилагане на засилена защита за хората с увреждания и социално слабите по отношение на техните права, **гражданите смятат, че е нужно подобряване като цяло на системата за социално подпомагане, нейната достъпност, улеснено застъпничество и по-ясно познаване и прилагане на законодателството. Като цяло не се споделя мнение за законодателни промени или ново законодателство, а по-скоро за повишено информиране**, по-лесен достъп и улеснения при ползване на различните инструменти подпомагащи защитата на правата на социално слабите и хората с увреждания.

3.3. Изводи по отношение на приложението на ЗПЧ

Налице са няколко основни заключения, свързани с приложението на проблема със защитата на права на човека в България.

- Налице са големи съвпадения в отговорите на гражданите от двете области, спрямо темата за човешките права, но по някои въпроси са налице териториални разлики;
- Основно разликите са свързани с работата на съдебната система, полицията и гражданските организации, където личността на човека работещ по темата за правата на гражданите се оказва от значение;
- Възрастта, както и променливата, свързана с нивото на образование на анкетираните, също са значим фактор при оценка на възможностите и проблемите свързани със защитата на човешки и граждански права;
- По-образованите и по-младите анкетирани имат по-голямо доверие на институциите и себе си, когато става въпрос за защита на техни права;

- Хората с увреждания и социално слабите не заявяват нужда от ново или специално законодателство, а желания то да се прилага по-прозрачно и ефективно;
- Като основен източник на информация за човешки права, анкетираните еднозначно посочват интернет и медиите, както и близкото обкръжение. Оказва се, че всички институции, както и професионални групи имат значително по-нисък дял при комуникирането на правата на човека;
- По отношение възприятието за граждански права се оказва, че те основно се свързват с понятията - свобода и безопасност, и след това идват понятията - правоприлагане и справедливост, като е видно, че всичко свързано с понятието „държава“ носи негативна конутация в гражданите;
- Именно затова правото на лична свобода и сигурност, както и на глас и неприкосновеност се очертават, като най-базови и значими за личността;
- Това е причината за посочване на правото на лична свобода и сигурност, както и на неприкосновеност за най-слабо защитени права, като именно дефицита при тях създава усещане за липса на социална справедливост и справедлив процес;
- Човешките права също се възприемат, основно като равнопоставеност на всички, на база пол, етнос, религия, територия и др., т.е. че правата са универсални, защото всички се раждат, като едни и същи човешки същества. Тук се изтъква желанието социално-икономическото неравенство да не се определя от разлики свързани с първични белези по рождение, и именно човешките права създават възможност за това;
- И на ниво човешки права, свободата се изтъква, като най-желано право, което се свързва с човешкото достойнство, и чак след това се приоритизират правото на живот и на труд. Тук е налице зависимост, темата за човешките права да е по-силно свързана с демографските различия на населението, отколкото там, където общността е по-хомогенна;
- Оказва се, че **колкото човешките права са по-добре защитени, толкова желанието те да се поставят в дневния ред на обществото е по-малко, както и обратното.** Именно затова се очаква – **правото на равенство и равнопоставеност, на човешко достойнство и уважение към другите, на антидискриминация - да се поставят по - ангажирано в политическия дневен ред на обществото**;
- Потвърждава се допускането, че ключова роля за ефективна защита на човешки права играят съдилищата, като очакването е те да бъдат независими и безпристрастни;
- Доверието към алтернативните инструменти за отстояване на човешки права, каквито са омбудсмана и медиатора не е много високо, като оценката е, че техния авторитет зависи от качеството на личностите, които поемат тези функции. В този смисъл развитието на тези алтернативни способи за защита на права е функция не толкова на централизирана политика, а на действия на местно ниво;
- От гледна точка на работата на различните институции се наблюдава очакване на хората, техните права да бъдат защитавани не толкова от традиционните институции,
-

колкото от допълнителни, каквито са Европейски съд, Съюз на слепите, АСП, НПО организации;

- Анкетираните заявяват желание и готовност лично да се включват в процеса на защита на техни права, чрез граждански протести и натиск, както и лично участие на избори, вместо да бъдат представлявани чрез посредници, като адвокати, застъпници или омбудсман;
- Като достатъчно надеждни инструменти се възприемат медиацията, обществения натиск и гражданското образование, които би трябвало да бъдат във фокуса на развитие на националната политика по отношение на темата за правата. Това са и инструментите по които трябва да има засилена информация и допълнително обучение;
- Оказва се, че **необходимостта е, по темата за политиките на промяна в областта на човешките права да се действа основно регионално, защото институционалното доверие към основните институции и инструменти е базирано на конкретиката на местната ситуация**;
- Анкетираните не одобряват връзката между права на човека и партийно-политическите действия и предпочитат подобряване на образованието по темата и улеснен достъп до образованието, което да подобри ситуацията с правата на човека в България.

3.4. Дефиниране на дефицити и добри практики

По отношение на идентифицирани дефицити и проблеми:

- Ключова роля, по отношение на темата за защита на правата на човека в България, играе съда и неговата все още недостатъчна прозрачност и отчетност;
- Все по-важна роля имат медиацията, гражданското застъпничество и омбудсмана, като тяхната ефективност в голяма степен зависи от качествата на хората, заемащи тези позиции;
- Основна целева група при информиране за човешки и граждански права е добре да бъдат възрастните хора и тези с по-ниско образование;
- Гражданите се доверяват в по-голяма степен на местните институции и активисти, отколкото на държавните политики и органи при защита на техните права;
- Хората имат потребност по-конкретно и на база конкретни казуси да се запознаят с алтернативните способи за защита на права, каквито са медиацията, посредничество при конфликт и работата на омбудсмана;
- **В обществото е налице основно дефицит на справедливост и свобода на участие, което хората възприемат, като проблем на лоша информация и комуникация за техни права, а не толкова като проблем на отделни институции;**
- Особено, където има различно етническо население въпроса с правото на равнопоставеност, човешко достойнство и уважение е по-актуален;
- Ролята на адвоката не се приема достатъчно позитивно и еднозначно при защита на човешки права;

- **Нужна е засилена информация и действия за промотиране на медиацията, обществения натиск и гражданското образование, като важни инструменти за защита правата на хората**.

По отношение на добри практики:

- Младите хора и по-образованите са по-осведомени и мотивирани за защита на техни права – нужно е да се включват в информационни кампании по отношение права на деца, възрастни и социално слаби;
- **Готовността за лично участие за защита на права е относително висока, нужно е да има обучения по застъпничество, лобизъм и обществен натиск, който да допълни високата готовност за граждански протести и участие на избори**;
- Към НПО-тата на местно ниво има достатъчно доверие, но е нужно гражданските организации да промотират по-ясно и конкретно своята работа и да се специализират в типовете права, които могат да защитават.

4. ЗПЧ през погледа на лицата професионално ангажирани със ЗПЧ

4.1. Количествени обобщения (интерпретация на цифри)

4.1.1 Анализ на данни от въпросници

- **За област Перник**

Въпросниците в област Перник са попълнени от общо 47 респондента. Разпределението им е като следва – 10 медиатори, 11 съдебни заседатели, 10 адвокати, 3 съдебни служители, 8 съдии и 5 други юристи.

Професионалният профил на медиаторите е различен (медиацията може да се извършва от лица, които не притежават юридическо образование и правоспособност). Сред тях има хабилитирани преподаватели в университет от правния факултет (зам.декан-доцент, главни асистенти и докторанти с юридическо) лица с икономическо образование, инженери, икономисти, учители, служители в общинска и регионална администрации. Опитът, който респондентите от тази категория посочват варира в широк диапазон от 4 до 30 години, като средната стойност е 13 години. Всички респонденти - медиатори посочват еднозначно, че ЗПЧ е част от професионалната им дейност.

Съдебните заседатели също са с различни професионални профили като учители, инженери, икономисти, педагози както и хора, които не упражняват активно професията си, поради настъпване на пенсионна възраст. Опитът, който са посочили е 2 години, защото преди толкова са започнали мандатите им.

Адвокатите са от областта на наказателното и на гражданското право. Посочили са, че на са имали дело, в което пряко да са защитавали граждански права. Средният професионален стаж за тази категория респонденти е 20 години като стойностите варират от 10 до 33 години.

Интервюираните съдебни служители имат различно образование – финанси, право, стенография и машинопис, икономика. Стажът им варира от 6 до 17 години, като средната стойност е 12 години.

Първият въпрос изследва начина на първоначално запознаване със защита на правата на човека. Възможностите за отговор отразяват придобиването на такива познания

в базовото обучение за придобиване на магистърска или бакалавърска степен. Възможните отговори са пет и отразяват различна степен на обучение в този област от задължително обучение в общия курс през факултативни форми до липса на такова обучение. Както следва да се очаква, медиаторите и съдебните заседатели и съдебните служители, които нямат юридическо образование, не са получили и познания по защита правата на човека на този етап. Останалите специалисти – адвокати, съдии и други юристи имат в различна степен такова първоначално придобито познание. Най-много от отговорите са утвърдителни без да уточняват как е протекло обучението 45%. Само 18% посочват изрично, че защитата на правата на човека е била част от задължителната програма за обучение. Два пъти по-малко са получили своите знания в този област като част от други дисциплини – 9%. Една немалка част – 27% посочват еднозначно, че не са придобили такива познания изобщо в основния си образователен курс по право.

На втория въпрос свързан с обучението па защита на правата на човека на позицията, която по настоящем заемат, отговорите съответно са разпределени както следва. От практикуващите юристи само адвокатите и съдиите сочат, че са имали допълнително обучение като за 1/3 - това е било част от задължителна програма за обучение, а за 1/10 – част от избираема програма. Също така 1/3 сочат, че не са били част от такова обучение изобщо. Другите практикуващи юристи сочат еднозначно, че не са били част от такива обучения. От лицата, които нямат юридическо образование - 50% от медиаторите сочат, че са обучавани допълнително в ЗПЧ, а 25% от съдебните заседатели сочат, че не са били обучавани в ЗПЧ.

Третият въпрос третира честотата, с която интервюираните се сблъскват, в рамките на професионалната си дейност, със ЗПЧ. Практически всички съдии се сблъскват с въпроси свързани със ЗПЧ в работното си ежедневие като половината казват, че това е сравнително рядко. При адвокатите двата полюса на отговорите – срещат се често със ЗПЧ в ежедневната си дейност и изобщо не се срещат имат по 10% от отговорите. **Най-често се повтаря отговора, че рядко се осъществява такава защита – 60% от случаите.** При другите юристи в 60% от случаите не им се налага изобщо работа в областта на ЗПЧ. При медиаторите на практика всички се срещат с въпроси на ЗПЧ като това се случва рядко в 70% от случаите, а е обичайно за останалите 30%. При съдебните заседатели оценката за честота на работа по въпросите на ЗПЧ, е че също се случва рядко - 70%. Сред тях няма нито един отговор, който да казва, че този проблем изобщо не се среща в ежедневната им работа. При съдебните служители отговорите преминават през целия спектър от честа среща с проблемите на ЗПЧ до пълна липса на тези проблеми като отговорите са разпределени практически равномерно.

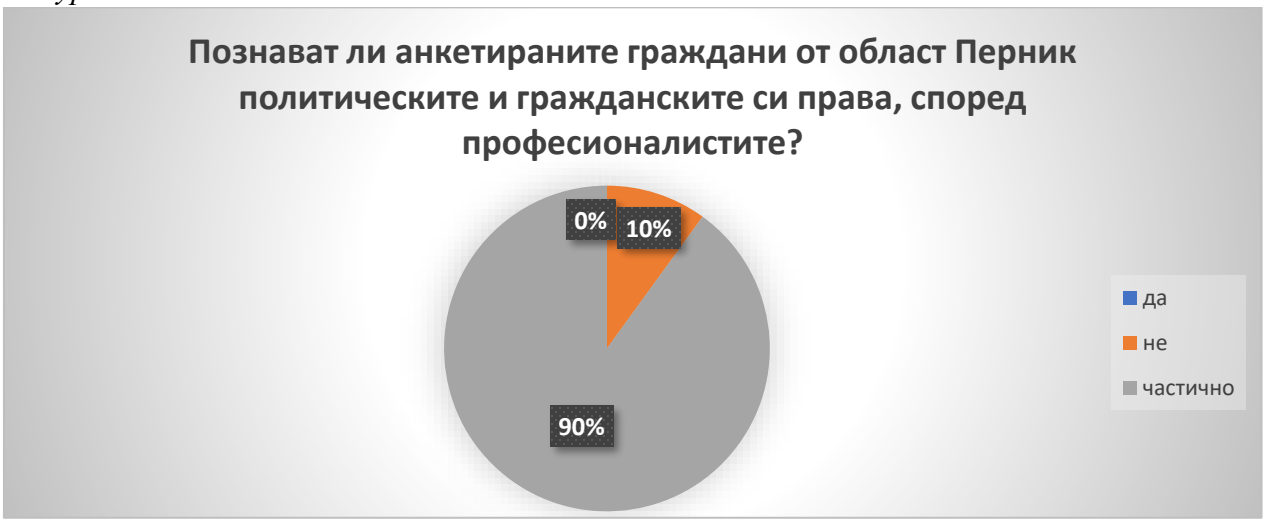
Четвъртият въпрос предполага подреждане на оценъчни твърдения за степента на обхватност на уредбата на ЗПЧ на национално ниво като респондентите трябва да изберат от пет възможни отговора или да посочат своя интерпретация. Сред професионалистите с юридическо образование – адвокати, съдии и другите практикуващи юристи еднозначно преобладава мнението, със 70% от отговорите, че в националната уредба

са отразени основните права, но липсва систематичност. Едва около 20% приемат за вярно твърдението, че правната уредба е всеобхватна и представлява непротиворечива система. Интересно е, че практически по същия начин е разпределено това мнение и сред лицата, за упражняването на чиято професия юридическо образование не е необходимо – съдебни заседатели, медиатори, съдебни служители.

Петият въпрос отразява впечатлението на респондентите-професионалисти за последователността на институциите при приложението на институтите на ЗПЧ в ежедневната им дейност. Възможните отговори са четири като се отразява: пълното неприлагане, частичното прилагане, избирателността и пълното прилагане. Сред професионалитите с юридическо образование преобладаващото мнение е, че нормите на ЗПЧ се прилагат частично или избирателно – 80 % от анкетираните. Единствено съдиите – около 1/3 от тях, дават отговори, че нормите на ЗПЧ се прилагат последователно от институциите. Във възможността да подкрепят тезата си за непоследователност в приложението, адвокатите са посочили множеството осъдителни решения срещу България в областта на ЗПЧ. На същия въпрос лицата, за които юридическото образование не е задължително, но са ангажирани с правоприлагането, отговарят практически идентично като процентът е дори по-висок около 90%. Единствено двама съдебни служители и съдебен заседател са избрали позицията, че правилата на ЗПЧ се прилагат последователно от институциите.

Шестият въпрос се отнася до впечатленията, които професионалистите имат за познаването на гражданските и политическите права от страна на гражданите – впечатления, които те са придобили при упражняване на дейността си. Възможните отговори са три – да, не и частично. Преобладаващият отговор сочи частично познаване на правата от страна на гражданите – почти 90% от съдии, адвокати и други практикуващи юристи са на това мнение. От останалите 10% , 1/2 смятат, че гражданите не познават правата си – те са от съдийската група. Практически същият е процентът на тези от респондентите без юридическо образование, които смятат, че гражданите само частично познават правата си.

Фигура №14

По отношение на седмия въпрос - активни ли са гражданите в защита на правата си, мнението на професионалистите от всички групи практически се припокрива – 85% от тях приемат, че гражданите са само частично активни, при упражняване на правата си. Малка разлика се явява само при адвокатите, като 20% от техните отговори са, че гражданите изобщо не са активни при защита на правата си.

Осмият Въпрос дава възможност на респондентите да подредят набор от девет права по степента, в която смятат, че те са защитени. Това са човешко достойнство, свобода на мисълта и изразяването, уважение към другите, недопускане на дискриминация, толерантност, право на труд, право на защита, равенство и равнопоставеност и право на живот. И възможност да се аргументира тази позиция. Категорично всички извеждат на първите две места правото на защита и правото на труд като най-добре защитени - 178 и 154 точки. Интересно е, че правото на живот (228), което е признато като основно право професионалистите смятат, че се защитава сравнително трудно и то е по-скоро в средата на изборите им. Най-много дефицити са свързани с липсата на толерантност и уважение към другите – 319 и 291 избора.

Деветият въпрос ранжира ефективността на защита на човешките права според професионалистите. Възможностите са подредени, според броя на изборите, които са направени за всяка една от възможностите: Съдебен ред (74), Административен ред (142), Медиация (е-медиация) (171), Жалба до омбудсмана (193), Жалба до ЕСПЧ/Съда на ЕС (221) Арбитраж (225), Посредничество (268). Тази подредба откроява традиционния съдебен ред като признат за най-ефективен.

Десетият въпрос подрежда възможностите на гражданите за защита според достъпността до тях. Професионалистите оценяват тази достъпност като класират различни възможности, който са зададени във въпросниците. Правните съвети и защитата пред държавни органи са възприети като най-достъпни със 113 избора. На следващо място е правото на справедлив процес пред независим съд – 118 избора. Подпомагането при липса на финансови средства за защита също е посочено като достъпно – 151 избора. Представителството пред държавни органи и съд и омбудсмана си разделят последните две места със съответно 152 и 161 избора.

Единадесетият въпрос ранжира ефективността на националните институции. Като най-слабо ефективни се очертават международните институции (162). Следвани са от институциите на ЕС (110) и Съвета на Европа със Съда по правата на човека (103). В този ред като най-ефективни се открояват националните институции за защита (88) – два пъти по-добро представяне от международните институции.

Дванадесетият въпрос има за задача да открои най-добрите практики за защита на правата на човека. Дадени са девет възможности за избор, които са класирани според оценка от 1 до 9 като, колкото по-голямо е числото – толкова по-неефективна е практиката. Като най-добра практика се очертава правната помощ за уязвими групи (140). Механизмът за обезщетение за бавно правосъдие (203) е признат също като много ефективно средство – добро практика. Следващото място си разделят жалбите за бавност и „сините стаи" за разпит на деца – с по 230 точки. Непосредствено след това е правото на Омбудсмана да сезира върховните съдилища с искания за тълкувателни решения и правото им сами да образуват

тълкувателни дела – 234. Практически със същото значение е и правото на Омбудсмана да сезира Конституционния съд (КС) за нарушени човешки права. Гражданското наблюдение се очертава като най - неефективната практика за ЗПЧ (276).

Отговорите на въпрос **тринадесети, въпрос който изследва ефективността на Закона за отговорността на държавата и общините за вреди (ЗОДОВ)** са разпределени доста широко по целия спектър от възможности. Те сочат както категорична ефективност, така и непостигане на целите му – да обезщети гражданите и да прекрати правонарушенията от страна на държавата или общината. 44% от професионалистите смятат, че ЗОДОВ постига целите си. 22% смятат, че обезщетенията покриват вредите, които са причинени, 38% са на противоположното мнение. Важна е и оценката на 21% от анкетираните, че не се постига една от основните цели – да се прекрати типа поведение, с което се нарушават права. Основанията за неефективност са посочени в тезата изказана от адвокатите – „Съдът обезщетява пострадалите лица, но след дълъг процес, винаги на три инстанции и при пълна липса на последици за държавата."

Четиринадесетият въпрос изследва възможностите на Конституцията като акт с пряко действие, да бъде нормативна основа за ефективна защита на правата на човека. Тук мненията на професионалистите, независимо от това дали са преминали през юридическо образование или не практически не варират, с изключение на адвокатите. 80% от събраните от тях мнения са категорични, че само хармоничната съвкупност от конституционни норми в комбинация с материалните и процесуалните законови норми могат да бъдат гарант за защита правата на човека. 27% смятат, че Конституцията само прокламира права без способи за защита. Любопитно е, че практически същия процент смята, че тя, заради прякото си действие, е достатъчна и може пряко да бъде прилагана в процеса. Тази теза се подкрепя от още 13%, които смятат, че КРБ е пряко приложима, но практически това не се случва само заради нежеланието на съответните органи да го направят.

Петнадесетият въпрос представлява особен интерес, доколкото очертава склонността на професионалните общности да възприемат практики и усъвършенстват защитата на човешки права по един или друг път. Най-добре възприет е пътят на повишаване на квалификацията на правоприлагащите органи, който събира 91 точки (по-малко точки означава по-предпочитан). Следващият способ е разпространение на национални добри практики (102), следван от ранното обучение в ЗПЧ, още на началния етап на придобиване на висше образование. Чуждестранните добри практики и професионалните срещи за усъвършенстване на ЗПЧ са на последните места със 118 и 150 съответно.

В шестнадесети въпрос, респондентите са приканени да споделят най-ефективните, според тях практики в ЗПЧ. Споделени са различни видове добри практики. Водещо е разбирането, че качественото обучение е предпоставка за повишаване на нивото на ЗПЧ. Като най-ефективни са посочени следните добри практики:

- разгръщането на система от правила за защита;
- медиацията като форма за разрешаване на спорове;
- горещите телефонни линии за консултации при домашно насилие;

- безплатната правна помощ на уязвими групи;
- въвеждането на защитата на личните данни;
- служебното произнасяне по неравноправни клаузи в договори с потребители.

Споделени са и неправни средства – в това число: даването на публичност на проблема, чрез медиите за търсене на възможни решения; извеждане на децата от неблагоприятна среда; горещите телефони.

Респондентите са посочили и добри административно-организационни способи – в това число: наличие на типови бланки за прилагане на административни процедури; анализ и запознаване със съдебна практика; въвеждане на системи за контрол и наблюдение.

В седемнадесети въпрос, респондентите сочат важни правни институти за защита на правата на човека според собствената си професионална позиция. Част от отговорите не реферират към правни институти, а по-скоро сочат институции, които имат отношение към ЗПЧ. От посоченото се откроява присъствието на извънсъдебни способи за решаване на въпроси, свързани със ЗПЧ – арбитраж, дейността на Агенцията за закрила на детето и функцията на омбудсмана. От същинските отговори свързани с правни институти, които са най-важни за ЗПЧ, могат да се посочат: правилата за защита на пострадалите от престъпление; правилата за защита на жертвите на домашно насилие; правилата за защита на правата на детето; правилата, осигуряващи обезщетение за вреди по ЗОДОВ; правилата, осигуряващи защита на задържано лице; правото на жалба за бавност; възможността да искаш да бъдеш освободен от съдебна такса (достъп до правосъдие).

Осемнадесетият въпрос дава възможност да се споделят предимствата и недостатъците на длъжността, която интервюираните професионалисти заемат от гледна точка на ЗПЧ. Практически всички съдии виждат себе си в силна позиция в защита на правата на човека. Намират опора в закона и изтъкват като предимство възможността да го прилагат в рамките на служебното начало, както и да събират доказателства извън представените от страните. Ограничения съдиите виждат там където има несъвършено законодателство, с което те са обвързани. Адвокатите виждат себе си в по-слаба позиция, усещайки понякога формално отношение на институциите. Юрисконсултите виждат своите предимства във възможността, чрез становищата си да влияят върху дейността на органите, за които работят и по този начин да допринасят за тяхното правомерно поведение и ЗПЧ. Слабостта е в това, че техните становища не винаги са навреме поискани, и не са задължителни за решенията на съответния орган. Съдебните заседатели виждат своята възможност да допринесат за ЗПЧ най-вече чрез баланса, който дават между формалните доказателства и справедливостта, но от друга страна сочат липсата на специализирано обучение като недостатък в ЗПЧ. Медиаторите смятат, че липсата на правомощия и незачитането на професията от правоприлагащите органи ограничават възможността им в областта на ЗПЧ.

Деветнадесетият въпрос дава възможност да бъдат получени предложения от респондентите за подобряване на тяхната работа. Предвиден е шърок спектър от възможности, свързани с обучение, допълнителен контрол и обществено признание. Интересно е, че съдиите виждат в засиления граждански контрол и контрол от институциите - път за повишаване на ефективността на работата си в ЗПЧ. Това приемат и съдебните

служители и медиаторите. Съдебните заседатели и другите лица с юридическо образование пък поставят на първо място общественото признание и високия морал. Единствено адвокатите приемат повишаването на знанията в сферата на ЗПЧ и специализацията по темата ЗПЧ, като път за подобряване на работата си. Другите професии поставят този път в последните маста на избора си.

Интересни са предложенията, които двадесети въпрос събира за промени в нормативната уредба на ЗПЧ. Предложенията започват от: систематизация на законодателството по принцип; гражданско образование в училищата; защита на гражданите при потребяване на обществени услуги; и преминават през: подобряване на възможността за пряко действие на Конституцията, за да достигнат до по-конкретни - задължителна медиация преди съдебната фаза и недискриминация по полов признак при възлагане на родителските права.

Последният въпрос търси примери за ефективна извънсъдебна защита на правата на човека. Като такива примери се сочат медиацията, която да балансира интересите на страните, дейността на обществените посредници. Сочи се и дейността на Центровете и Комплексите за социални услуги за деца и семейства, Центровете за закрила от домашно насилие, НПО, които организират адвокатска, психологическа и друга помощ. Самите медиатори сочат ефективността на този способ, когато се прилага, но това става рядко заради липсата на задължителност.

- **За област Шумен**

Въпросниците в област Шумен са попълнени от общо 40 респондента.
Разпределението им е като следва: 10 медиатори, 7 съдебни заседатели, 10 адвокати, 3 съдебни служители, 5 съдии и 5 други юристи.

Професионалният профил на медиаторите е сходен – всички интервюирани са адвокати, т.е имат юридическо образование като един от тях има и допълнително образование - психолог. Опитът, който респондентите от тази категория посочват варира в широк диапазон от 4 до 40 години като средната стойност е 19 години. Респондентите сочат, че няма дело в областта на ЗПЧ, което да са решавали, но се опират на общия си опит и познания.

Съдебните заседатели също са с различни професии – социални работници, служител в университет, пенсионер – филолог, педагог и социален педагог. Един е юрист. Опитът, който са посочили е 2 години, защото преди толкова са започнали мандатите им. Един е с опит от 1 година.

Адвокатите имат опит от областта на наказателното и на гражданското право. Приемат, че в професионалната си дейност не са имали дела, в които пряко да защитават права на човека. Средният професионален стаж за тази категория респонденти е 18 години като стойностите варират от 7 до 40 години.

Интервюираният съдебен служител няма юридическо образование. Стажът му е 10 години. Възприема позицията, че длъжността, която заема, не изисква познаване на ЗПЧ, което се отразява и на отговорите, които дава.

Първият въпрос изследва начина на първоначално запознаване със защита на правата на човека. Възможните отговори са пет и отразяват различна степен на обучение

в тази област - от задължително обучение в общия курс, през факултативни форми, до липса на такова обучение. От респондентите, за които е необходимо юридическо образование за упражняване на професията – съдии, адвокати и другите юристи, над 50% посочват, че обучението е било част от задължителния им курс на обучение. 15% от тях сочат, че са изучавали ЗПЧ, като част от други дисциплини. От останалите лица – медиатори, съдебни служители и съдебни заседатели практически само медиаторите сочат, че са имали обучение по ЗПЧ в основния си обучителен курс, но това е обяснимо, тъй като те са и адвокати – юристи.

Вторият въпрос дава информация за последващо обучение по ЗПЧ на позицията, която респондентите в момента заемат. От практикуващите юристи само адвокатите и съдиите сочат, че са имали допълнително обучение като 1/2 сочат, че това е било част от задължителна програма за обучение, а за останалите това е било част от избираема програма. Само 1 адвокат сочи, че не е бил част от такова обучение изобщо. 2/5 от другите практикуващи юристи сочат еднозначно, че не са били част от такива обучения. От лицата, за които не се изисква юридическо образование, 83% от медиаторите сочат, че са обучавани допълнително в ЗПЧ (в конкретния случай те са адвокати). Всички съдебните заседатели сочат, че не са били обучавани в ЗПЧ. Съдебният служител също не е бил обучаван в ЗПЧ в това му качество.

Третият въпрос третира честотата, с която интервюираните се се срещали с казуси по ЗПЧ, в рамките на професионалната си дейност. Само двама от съдиите дават отговор на този въпрос (40%) , като казват, че се сблъскват с въпроси свързани със ЗПЧ в работното си ежедневие, но не уточняват често или рядко. При адвокатите, отговорите се концентрират в двата полюса – „срещат се често със ЗПЧ в ежедневната си дейност “(20%) и „изобщо не се срещат “(10%). 60% от интервюираните адвокати сочат отговор: „да, рядко“. Едва 10% отговарят с: „да, често”. При другите юристи, отговорите са разпределени практически равномерно между четирите възможности „да”, „да, рядко”, „да, често” и „не”. При медиаторите, само 16% не са се срещали с въпроси по ЗПЧ, като останалите отговори са разпределени между другите три възможности. Съдебният служител не се е срещал с казуси, свързани със ЗПЧ. Почти половината от съдебните заседатели (45%) не са имали досег с проблематиката на ЗПЧ, по тяхна собствена преценка.

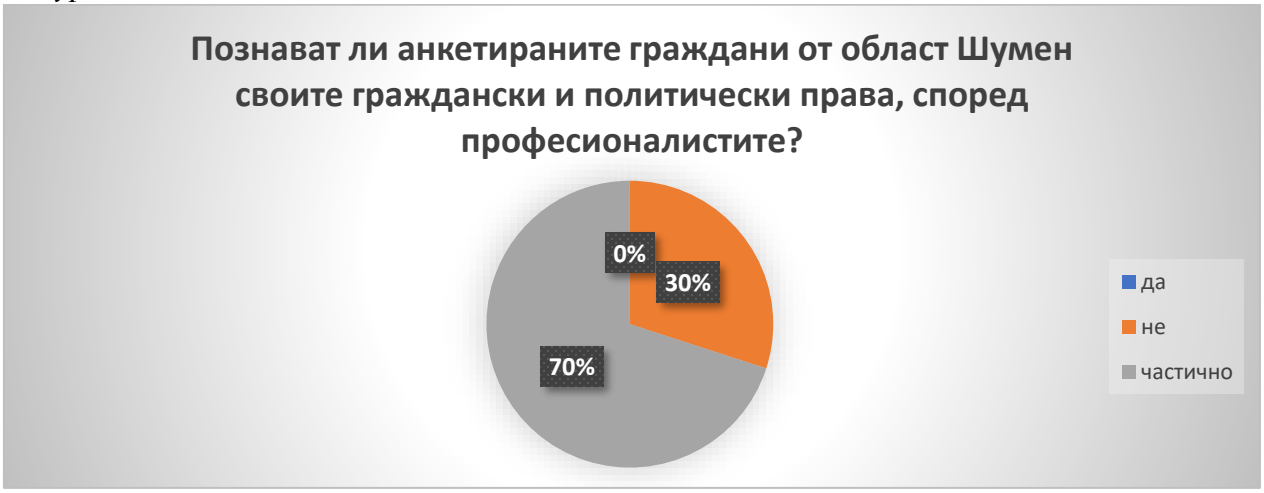
Четвъртият въпрос предполага оценка за това, доколко е развита уредбата на ЗПЧ на национално ниво, като респондентите трябва да изберат от пет възможни отговора или да посочат своя интерпретация. Сред професионалистите с юридическо образование – адвокати, съдии и другите практикуващи юристи, еднозначно преобладава мнението, със 68% от отговорите, че в националната уредба са отразени основните права, но липсва систематичност. Никой не споделя като вярно твърдението, че правната уредба е всеобхватна и представлява непротиворечива система от правила. По подобен начин е и разпределението на мненията на респондентите, за упражняването на чиято професия юридическо образование не е необходимо – съдебни заседатели, медиатори, съдебни служители. Около 40% от всички, независимо от професията, която упражняват, смятат, че: „цели институти не са уредени и има съществени пропуски”. Във възможностите за

собствена интерпретация, един от адвокатите е споделил, че не е запознат с детайли на уредбата за защита на правата на човека.

Петият въпрос отразява впечатлението на респондентите-професионалисти за последователността на институциите при приложението на институтите на ЗПЧ в ежедневната им дейност. Възможните отговори са четири – „пълно неприлагане “, „частично прилагане “, „избирателност при прилагането “и „пълно прилагане “. Сред професионалитите с юридическо образование преобладаващото мнение е, че нормите на ЗПЧ се прилагат частично или избирателно – 80 % от анкетираните, което напълно съвпада с резултатите от област Перник. Тези от съдиите, които са дали отговори, че нормите на ЗПЧ се прилагат частично от институциите, посочват като аргумент - загубените дела от България пред ЕСПЧ. На същия въпрос, 50% от другите професионалисти отговарят, че институциите прилагат избирателно правилата за ЗПЧ.

Шестият въпрос се отнася до впечатленията на професионалистите, придобити в тяхната работа, за това доколко гражданите познават своите демократични права. Възможните отговори са три – „да “, „не “и „частично “. Преобладаващият отговор сочи частично познаване на правата от страна на гражданите – почти 70% от съдии, адвокати и други практикуващи юристи са на това мнение. Значителна част от останалите – почти 30%, смятат, че гражданите не познават правата си – те са от групата „други юристи”. 61 % от респондентите без юридическо образование смятат, че гражданите само частично познават правата си.

Фигура №15

По седми въпрос – за активността на гражданите в ЗПЧ, мнението на професионалистите от всички групи практически се припокрива – 81% от тях приемат, че гражданите са само частично активни при упражняване на правата си. Сред професионалистите без юридическо образование, отговорите отново са в негативния спектър и практически са поделени между две основни мнения, а именно, че „гражданите не са активни “(42%) и че „са частично активни “(42%).

Осмият въпрос дава възможност на респондентите да подредят набор от девет права по степента, в която смятат, че те са защитени. Това са човешко достойнство,

свобода на мисълта и изразяването, уважение към другите, недопускане на дискриминация, толерантност, право на труд, право на защита, равенство и равнопоставеност и право на живот. Предвидена е и възможност да се аргументира тази позиция. Като най-неглижирано е очертано уважението към другите (187), следвано от защитата от дискриминация (170). Правото на живот (80), е признато като основно право и най-добре защитено. Интересно е, че правото на труд, като основно икономическо право, е поставено със средна степен на защита (134) заедно с правото на защита (134).

Деветият въпрос ранжира ефективността на ЗПЧ, според професионалистите. Отговорите са подредени според броя на изборите, които са направени за всяка една от посочените възможности: Съдебен ред (78), Жалба до ЕСПЧ/Съда на ЕС (96), Административен ред (113), Медиация (е-медиация) (118), Жалба до омбудсмана (131) Посредничество (145), Арбитраж (154), Съдебният ред е посочен като най-ефективен.

Десетият въпрос подрежда възможностите на гражданите за защита на техните права, според достъпността до тях. Професионалистите оценяват тази достъпност като класират различни възможности, които са зададени във въпросниците. Омбудсманът е възприет като най-достъпната възможност за ЗПЧ - 73 избора. Правните съвети и защитата пред държавни органи и съд, които се извършват от адвокатите, са на следващо място със 79 избора. Подпомагането при липса на финансови средства за защита също е посочено като достъпно – 88 избора. Представителството пред държавни органи и съд е получило 95 избора. На последно място е правото на справедлив процес пред независим съд – 113 избора.

В единадесети въпрос професионалистите ранжират ефективността на институциите при ЗПЧ. Като най-слабо ефективни се очертават международните институции (97). Следвани са от националните институции (80) и институциите на ЕС (71). В този ред като най-ефективна институция се откроява Европейския Съд по правата на човека (68).

Дванадесетият въпрос има за задача да подреди най-добрите практики за защита на правата на човека, според разбиранията на професионалистите. Изброени са девет възможности, които са класирани според оценка от 1 до 9 като, колкото по-голямо е числото – толкова по-неефективна е практиката. Като най-добра практика се очертават „сините стаи" за разпит на деца (90). Горещите телефонни линии за консултации при домашно насилие (98) също са признати като много ефективно средство – добра практика. Следващото място си разделят механизма за безплатна правна помощ (120) и правото на ВАС и Омбудсмана да сезират КС при нарушаване правата на човека – 121 точки. Гражданското наблюдение е изведено като сравнително ефективна практика и са намира на пето място – 131. На следващо, шесто място е правото на Омбудсмана да иска тълкувателни решения от върховните съдилища при противоречива практика по дела свързани със ЗПЧ. Жалбата за бавност е на седмо място и се очертава като не особено ефективна. Обезщетението за нечовешки и унизителни условия в местата за задържане и лишаване от свобода е на предпоследно място. За най-неефективна практика е посочено обезщетението за бавно правосъдие на национално ниво.

Отговорите на въпрос тринадесети, който изследва ефективността на Закона за отговорността на държавата и общините за вреди (ЗОДОВ), са разпределени доста

широко по целия спектър от възможности. Възможните отговори обхващат както твърдение за категорична ефективност, така и за невъзможност за постигане на целите му – да обезщети гражданите и да прекрати правонарушенията от страна на държавата или общината. 6% от професионалистите от Шумен смятат, че ЗОДОВ постига целите си. 3% смятат, че обезщетенията покриват вредите, които са причинени, 20% са на противоположното мнение. Важно е, че 61% са избрали отговори, които сочат някаква ефективност на закона. Важна е и оценката на 32% от анкетираните, че не се постига една от основните цели – да се прекрати типа поведение, с което се нарушават права. Анкетираните, с изключение на категорията „други юристи", не са посочили конкретни мотиви за твърденията си.

Четиринадесетият въпрос изследва възможностите на Конституцията, като акт с пряко действие, да бъде самостоятелно нормативна основа за ефективна защита на правата на човека. Разпределението на мненията е както следва – 40% смятат, че Конституцията само прокламира права без способи за защита. Една пета (20%), смятат, че тя, заради прякото си действие, е достатъчна и може да бъде прилагана самостоятелно в процеса, но правоприлагащите органи не го правят. Една значителна част – 28%, смятат, че Конституцията, материалноправните и процесуалните норми са в единство и само заедно могат да бъдат гарант за защитата на правата на човека и гражданина.

Петнадесетият въпрос очертава склонността на професионалните общности да възприемат практики и да усъвършенстват ЗПЧ по един или друг път. Най-добре възприет е пътят на повишаване на квалификацията на правоприлагащите органи, който събира 62 точки (по-малко точки означава по-предпочитан). След него се нарежда „обучението в началния етап на придобиване на висше образование" - 83 точки. Следващият способ е разпространение на национални добри практики (95т.), следван от ранното обучение в ЗПЧ, още на началния етап на придобиване на висше образование. Чуждестранните добри практики и професионалните срещи за усъвършенстване са на последните места съответно със 102 и 111 точки.

В шестнадесети въпрос, респондентите са приканени да споделят най-ефективните, според тях практики в ЗПЧ. Споделени са различни видове добри практики. Различни форми на обучение, както по време на придобиването на квалификация за упражняване на съответното професия, така и текущи, провокирани от динамичната правна уредба и развиващата се практика. Всички те са посочени като добри практики и предпоставки за ефективна работа в областта на ЗПЧ. Различни други практики също са споделени: Служебно произнасяне по неравноправни клаузи в договори с потребители, обявяването за невалидни на неравноправните клаузи, горещите телефони, съвместна работа между институциите при настаняване на деца, работа между съд и полиция при дела по ЗЗДН. Наличието на бланки при административните процедури също е добра практика, която улеснява. Добри практика са и горещите телефонни линии за консултации при домашно насилие, безплатната правна помощ за уязвими групи и придаването на публичност на проблемите, чрез медиите.

В седемнадесети въпрос, респондентите сочат важни правни институти за защита правата на човека според собствените си професионални разбирания. Акцент е

поставен на извънсъдебни способи за решаване на въпроси - медиация, споразумения, помирение, които да бъдат използвани на плоскостта на ЗПЧ. С оглед на достъпа до правосъдие като добра практика е посочено и правото да бъдеш освободен от съдебни такси и разноски. Във връзка с правото на справедлив процес в разумен срок, наличието на жалба за бавност е посочено също като добра практика. Различните горещи телефонни линии са очертани като добър подход за подкрепа и предприемане на незабавни действия.

Осемндатесетият въпрос цели да разкрие предимствата и недостатъците на заеманата позиция от съответния правен професионалист. Интересно, е да се посочи че съдебните заседатели са посочили 5 (пет) такива особености, като акцентът е поставен върху балансирането между закон и справедливост и дефицитът на специфичен опит. Юрисконсултите акцентират върху спецификата на тяхната работа, свързана с факта, че становищата им не са обвързващи за адресатите. Съдиите са акцентирали върху възможността да разширяват по свой почин изискваните доказателства. Адвокатите назовават два ключови дефицита: липсата на доверие у гражданите към адвокатите и нежеланието за последващо ангажиране след първоначалното получаване на ориентир в определен казус.

Деветнадесетият въпрос дава възможност да бъдат получени предложения от респондентите за подобряване на тяхната работа. Предвиден е широк спектър от възможности, свързани с обучение, допълнителен контрол и обществено признание. Като най-ефективни за подобряване на работата им, респондентите сочат: конкретната специализация и обучения по темата (89), което логично поставя на второ място и възможността подобряване на знанията в ЗПЧ (98). Обществеото признание и моралната оценка, се възприемат като силен стимул за повишаване на ефективността (103). Веднага след това гражданският контрол е откроен като залог за ефективността (104). Контролът от вишестоящи институции е непосредствено след това. Високият морал и неподкупност е поставен на последно място (125), но той вероятно се подразбира.

В двадесети въпрос се събират предложения за промяна на нормативната уредба. Сред тези предложения могат да се открояят шест. Предложени са: промени в законодателството, които да направят медиацията задължителна; да се предвиди бързо производство по ЗПЧ; да се повиши систематичността на законодателството като цяло. Възприема се като положителна промяна и общото изискване - за подобряване на защитата на потребителя, в случаите, когато става дума за задоволяване на базови потребности. Добавят се и предложението за пряка конституционна жалба и за разширяване на възможността да се сезират върховните съдилища.

Чрез двасет и първи въпрос се търсят примери за ефективна извънсъдебна защита на правата на човека. Могат да се обособят пет. Като такива се сочат: медиацията, която да балансира интересите на страните и дейността на обществените посредници. Посочени са още: административният ред, като алтернатива на съдебните спорове и защита, използването на различни центрове за подпомагане на лица в нужда и с нарушени права. Към това може да се добавят и дейността на дирекциите за социално подпомагане на деца и дейността на Инспектората към Висшия съдебен съвет (ИВСС) - при забавени дела.

- **За гр. София – Национален институт на правосъдието (НИП) и съдилища**

Въпросниците са попълнени от преподавател в НИП, служител в Министерството на правосъдието (МП) и съдия от наказателното отделение на ВКС. И тримата имат юридическо образование.

Професионалният профил на интервюираните юристи, показва, че двама от тях пряко осъществяват правораздавателна дейност, а един съвместява и преподавателска позиция. Единият от респондентите е на административна позиция, но тя е пряко свързана със ЗПЧ.

Първият въпрос изследва начина на първоначално запознаване със защита на правата на човека. Отговорите са разпределени както следва – един е посочил, че не е получавал обучение по ЗПЧ в основния си курс на обучение, един – че е било част от допълнителната програма и един е отговорил утвърдително, без да посочи каква част от обучението е било това.

Вторият въпрос е за това, дали респондентите са преминали последващо обучение по защита на правата на човека на позицията, която в момента заемат. Двама отговарят, че не са имали и последващо обучение в тази област, а един, от МП е преминал, като част от избираема програма за обучение.

Третият въпрос третира честотата, в рамките на професионалната им дейност, с която интервюираните се сблъскват, със ЗПЧ. Всички респонденти са посочили отговор „да", но без да специфицират колко често това се случва.

Четвъртият въпрос предполага подреждане на оценката на респондентите за това, доколко е развита уредбата на ЗПЧ на национално ниво като те трябва да избират от пет възможни отговора или да посочат своя интерпретация. Превес има мнението, че правната уредба е фрагментарна (с 2/3). Мнението за всеобхватност и безпритиворечивост се споделя от един респондент.

Петият въпрос отразява впечатлението на респондентите-професионалисти за последователността на институциите при приложението на институтите на ЗПЧ в ежедневната им дейност. Възможните отговори са четири – „пълно неприлагане ", „частично прилагане ", „избирателност при прилагането "и „пълно прилагане ". Даденитe от респондентите отговори са разположени равномерно между три от възможостите – „приложението е частично", „избирателно" и „не се прилагат".

Шестият въпрос се отнася до впечатленията, които професионалистите имат за познаването на гражданските и политическите права от страна на гражданите. Възможните отговори са три – „да ", „не "и „частично ". Преобладаващият отговор сочи „частично "познаване на правата от страна на гражданите - 2/3 от отговорите са такива. Напълно утвърдителен е един отговор.

По отношение на седми въпрос - активни ли са гражданите в защита на правата си, мнението на професионалистите от всички групи практически се припокрива - всички са отговорили с „да".

Осмият въпрос дава възможност на распондентите да подредят набор от девет права по степента, в която смятат, че те са защитени. Според интервюираните, право на

живот, право на защита и равенство и равнопоставеност са най-защитени, а уважението към другите и толерантността са най-слабо застъпени. Недопускането на дискриминация има своето присъствие, но не е проведено докрай. Подредбата е мотивирана като функция от нормативната база.

Деветият въпрос ранжира ефективността на защита на човешките права според професионалистите. Интересно е, че има диаметрална противоположност при определянето на най-ефективен ред – на практика поравно са разпределени отговорите между съдебен ред и посредничество. Административният ред е общият избор за второ място, следван от арбитража. За четвъртото място по ефективност по отношение на жалбата до омбудсмана също има съгласие. Медиацията и жалбата до ЕСПЧ са в края на класацията.

Десетият въпрос подрежда достъпните за гражданите възможности за защита на техните права. Омбудсманът е възприет като най-достъпната възможност за защита, заедно с правото на справедлив процес. Представителството пред държавни органи и съд е получило второ място. Правните съвети и защитата пред държавни органи и съд, които се извършват от адвокатите, са на следващо място. Подпомагането при липса на финансови средства за защита, също е посочено като достъпно, но е на последно място.

Единадесетият въпрос ранжира ефективността на институциите в защита правата на човека. Националните институции са посочени като най-ефективни, следвани от тези на съвета на Европа - ЕСПЧ. Институциите и органите на ЕС са посочени на предпоследно място. Като най-слабо ефективни се очертават международните институции. Мотивът е, че националните институции прилагат и правото на ЕС и международните актове (макар и непряко), а тяхната достъпност ги прави по-ефективни.

Дванадесетият въпрос има за задача да подреди най-добрите практики за защита на правата на човека, според разбиранията на професионалистите. Като най-добра практика се очертават „сините стаи" за разпит на деца и горещите телефонни линии за консултации при домашно насилие, като средства за непосредствено оказване на помощ. Следващото място си разделят механизма за безплатна правна помощ и правото на ВАС и Омбудсмана да сезират КС при нарушаване правата на човека и обезщетението за бавно правосъдие. Правото на Омбудсмана да иска тълкувателни решения от върховните съдилища при противоречива практика по дела, свързани със ЗПЧ идва на следващо място. Обезщетението за бавно правосъдие на национално ниво е на предпоследно място. Гражданското наблюдение е изведено като сравнително ефективна практика и са намира на пето място, т.е посочено е като най-неефективна практика.

Тринадесетият въпрос изследва ефективността на Закона за отговорността на държавата и общините за вреди (ЗОДОВ). Отговорите са обединени около твърдението, че този ред е ефективен, защото покрива напълно вредите, причинени на гражданите и същевременно разубеждава органите на публичната власт да извършват нарушения на правата на човека.

Четиринадесетият въпрос изследва възможностите на Конституцията, като акт с пряко действие, да бъде самостоятелно нормативна основа за ефективна защита на правата на човека. Преобладаващият отговор е, че Конституцията, материалноправните и

процесуалните норми са в единство и те само заедно могат да бъдат гарант за защитата на правата на човека и гражданина.

Петнадесетият въпрос очертава склонността на професионалните общности да възприемат практики и да допринасят за усъвършенстване на ЗПЧ по един или друг начин. Най-добре възприет е пътят на повишаване на квалификацията на правоприлагащите органи. Обучението в началния етап на придобиване на висше образование е поставено на второ място, заедно с привнасянето на чуждестранни добри практики. Следващият способ е разпространение на национални добри практики. На последно място са професионалните срещи за усъвършенстване чрез провеждане на „мозъчни атаки".

В шестнадесетия въпрос, респондентите са приканени да споделят най-ефективните, според тях, практики в ЗПЧ. Визирани са онлайн обученията по ЗПЧ, създаване на база данни и практика в тази област, споделяне на специфични проблеми в професионални форуми.

В седемнадесетия въпрос респондентите са приканени да посочат важни правни институти за защита на правата на човека, според собствената си професионална позиция. Те са откроили презумпцията за невиновност, правото на защита и принципа за разкриване на обективната истина.

Осемндатесетият въпрос търси отговор за силните и слабите страни на заеманата позиция при защитата на правата на човека. Респондентите - съдии сочат, че виждат само силни страни, доколкото съдебното решение, с което те се произнасят е с най-голяма интензивност на защитата, която може да бъде осигурена.

Деветнадесетият въпрос дава възможност да бъдат получени предложения от респондентите за подобряване на тяхната работа. Като най-ефективно, респондентите са посочили общественото признание. Моралната оценка, е посочена като силен стимул за повишаване на ефективността. Високият морал и неподкупност е поставен веднага след това. Гражданският контрол е откроен като залог за ефективността, заедно с контрола от вишестоящи институции. Подобряването на знанията в ЗПЧ и конкретната специализация и обучения по темата си разделят последното място.

На двадесетия въпрос, респонентите не са дали някакви конкретни предложения за законодателни изменения.

Последният - двадест и първи въпрос, откроява като ефективни за извънсъдебната защита на правата на човека три практики – в това число: сезирането на неправителствени организации, с достатъчен капацитет в областта; сезирането на омбудсмана, който има достатъчно правомощия в тази сфера; и механизмът по Глава III „А" от ЗСВ – „РАЗГЛЕЖДАНЕ НА ЗАЯВЛЕНИЯ СРЕЩУ НАРУШАВАНЕ ПРАВОТО НА РАЗГЛЕЖДАНЕ И РЕШАВАНЕ НА ДЕЛОТО В РАЗУМЕН СРОК".

4.2. Качествен анализ (експертен анализ)

Един от фокусите на изследването е върху образователната основа, която професионалистите притежават в областта на ЗПЧ. Когато се коментира придобиването на специфично знание, в рамките на редовния курс на обучението по право, трябва да се има предвид, че това макар да не е непозната област, е сравнително нова за курсовете в правните

факултети. Трябва да се има предвид, че макар допреди двадесетина години да не е имало обособени дисциплини с това наименование, огромната част от всички правни институти, които гарантират тези права, са били изучавани подробно в други дисциплини. Тази уговорка е необходима за коректно интерпретиране на получените данни, които сочат, че практически и в двете области – Шумен и Перник по-малко от половината юристи са обучавани в ЗПЧ. Разбира се изучаването на Правата на човека и защитата на Правата на човека в основния курс на обучението по право, дава разбиране за нейното разполагане в правната система, за принципите, на които почива и същността на свързаните с нея институти. Разбиране, което трудно би могло да бъде постигнато на по-късен етап емпирично или чрез фрагментарни курсове. По отношение на професионалистите, ангажирани с прилагането на правото, които нямат юридическо образование въпросът за изучаването на ЗПЧ е практически ирелевантен.

Вторият въпрос също цели да изясни доколко и как респондентите са се запознали с Правата на човека. Прави впечатление, че основно професионалистите с юридическо образование са почувствали необходимост да запълнят празнината в знанията си или да ги развият – и съдии и адвокати са били част от допълнителни обучения. Медиаторите, които не са юристи по образование, сочат че са били обучавани в това им качество, което също води до разбиране, че те са почувствали дефицит в тази посока. Интересно е, че 75% от съдебните заседатели в Перник сочат, че са били обучавани за настоящата позиция в областта на ЗПЧ. Това показва интересна практика, която се прилага в пернишките съдилища.

По отношение на честотата, с която професионалистите се срещат с проблематиката на ЗПЧ, може да се направи извод, че макар да не е ежедневие, това се случва често. Честотата на този отговор показва слаба диференциация, според това каква е професионалната позиция – адвокат, медиатор, съдия, съдебен заседател. При интерпретацията на емпиричните данни трябва да се държи сметка, че някои от казусите невинаги се определят като „защита на основно право“, макар да са по повод на такова право (например спор за трудово възнаграждение). Широкият кръг от професионални позиции, които имат досег със ЗПЧ и сравнително честата нужда от такава защита показва, че необходимостта от обща концептуална и понятийна основа е налице. В този контекст, популяризирането на правораздавателната практика и най-вече на тълкувателните актове на върховните съдилища и решенията на ЕСПЧ и СЕС би било полезно.

Интересна е интерпретацията на отговорите, оценяващи систематиката на правната уредба. При интерпретацията следва да се държи сметка, за това, че теоретичното запознаване с институтите на ЗПЧ, доктрината и международната уредба, не е норма за всички респонденти, а за около ½ от тях. Макар и с тази уговорка, практикуващите юристи са меродавни за качеството на правната уредба, още повече че качеството на една група правни институти трудно може да се различава от това на правната ни система като цяло. В отговорите ясно се откроява разбирането за фрагментарност на правната уредба в ЗПЧ и липсата на систематичност. Това е основна характеристика на правната уредба, която затруднява, както правораздаващите органи, така и юристите, ангажирани със защита на гражданите. Осигуряването на вътрешната непротиворечивост на правната уредба и нейната

систематичност е предизвикателство, както за тълкувателната дейност, така и за нормотворчеството. Трябва да се отбележи, че България практически е възприела всички значими международноправни актове в областта на ЗПЧ, което поне от формална страна предполага, че въвеждането на съответните правни институти е прокламирано.

Изключително важна тема, наред с качеството на правната уредба, е начинът на нейното прилагане. Дефицитите на правоприложението са ясно очертани като то се квалифицира като частично или избирателно. Не е необходимо уточнението, че тук не се визира основно правораздавателната дейност и в още по-тесен смисъл дейността на съда по постановяване на съдебни актове. Тук се има предвид в голяма степен дейността на административни органи и на органите, ангажирани с правоприлагането. Избирателното приложение или неприлаганото в дейността на административнте органи и органите на досъдебното производство са силен аргумент за такъв извод, към който професионалистите реферират и големия брой осъдителни решения срещу България в ЕСПЧ. Такъв аргумент са и не само решенията сами по себе си, но и множеството процедури по дела, взети на особен отчет, както и продължителността на този особен отчет – това се дела, по които от България се очаква реакция на държавно ниво – промяна в практиката по прилагане на законите, изменение в законодателството.

В очите на професионалистите се очертава картина, в която гражданите частично познават или не познават правата си. Оценката, която е дадена, през професионалната призма, говори всъщност за едно добро ориентиране на гражданите в набора им от права и е предпоставка за тяхното реализиране. Осъзнаването на необходимостта от познаване на основните права е ключово. Дефицитът на подобни познания, особено пред административен орган, би могъл да се компенсира от добре съставени бланки за съответните действия, които практически сочат съответните реквизити за реализиране на определен резултат и насочват към необходимите действия. Често, в зависимост от позицията, в която професионалистите се намират е възможно да не са в състояние да им окажат ефективно помощ – например в такава позиция би бил съдия, който няма право да съветва страните.

Активността на гражданите в защита на техните права, през очите на професионалистите, не изглежда висока. Очертава се ограничаване на активността до собствените, лични проблеми. Въпреки това се забелязват позитивни тенденции, които стимулират активността в защита на правата. Те са свързани с достъпа до повече информация. Това могат да бъдат, както специализирани, тематични информационни масиви в Интернет, така и публично достъпни съдебни актове. Възможността за активност по електронен път – заявления, жалби, проверка на актове, също е стимулираща за активността на гражданите, при упражняване на правата им.

Различните категории права са определени с различна степен на интензивност на защитата, като тук може да се говори за съвкупност от правна рамка и правоприлагане. Степента на защита на основните права се движи в определен, не много широк, коридор, който не сочи драматична разлика в степените на защита. **Откроването на правото на живот и труд може да се обясни с интензивността на правната защита**,

която те имат традиционно и натрупаната практика по прилагането на институтите, свързани с тяхната защита. Тези особености **сочат възможната посока на развитие на защитата на останалите права – детайлизация и кохерентност на правната уредба, съчетана с непротиворечива съдебна практика.** Като се има предвид оценката, трябва да се съобрази целият набор от норми на конституционно и законово ниво – материални и процесуални. **Това разбиране трябва да се разглежда в контекста на изказаното от респондентите твърдение - за необходимостта от комплексен характер в ЗПЧ.**

Отделните възможности за защита на човешките права, разгледани през призмата на процедурите за тяхната защита очертават доверие в традиционния съдебен ред. Причините могат да бъдат различни. Разбира се това, че той е най-добре познат на респондентите -професионалисти и това би могло да оказва влияние върху отговорите им. Също така интензивността на защитата, която постановеният съдебен акт дава е най-голяма. Достъпността до съда (много широка система от първоинстанционни съдилища, невисоки такси, особено по административни дела) също може да бъде интерпретирана като предпоставка за извеждането му на преден план. **Административният ред е посочен веднага след съдебния като ефективност**, а аргументите са свързани най-вече с по-бързата реакция и достъпността на административното производство. В немалко случаи става въпрос за улеснен способ за задействане на административния орган, посредством използването на готови бланки, които не изискват специални познания и помощт от юрист. **Доброволните извънсъдебни способи са очертани като неефективни**. Причините за това могат да се търсят в липсата на средства за процесуална принуда, които да заставят страните да участват в решавенето на споровете. Страните в тези случаи рядко имат общи интереси и желание да съгласуват волите си, за да уредят проблемите си доброволно. Това често налага да се търси решение от публичноправен ред.

Достъпността на различните институции и свързаните с тях способи за защита е ключов проблем през реализацията на ЗПЧ. Често финансовата преграда е достатъчно висока, особено в началния етап, когато е необходима помощ от професионалист. Такава е най-честата преграда пред достъпа до адвокатска помощ, макар самите адвокати да споделят и липсата на доверие у потенциалните клиенти като мотив. **При определянето на Омбудсмана като най-достъпен при защитата на правата могат да се посочат черти, които биха допринесли за ефективността и на други институции – няма необходимост от финансови средства, наличие на процедура и обучен персонал за работа по определени казуси и изграден образ на обществено доверие.**

Институционалната ефективност очертава разбирането сред професионалистите, че **националните институции са по-ефективни от международните**. Това може да се коментира с разбирането, че те дават различен тип защита. **Националните институции - административни и съдебни, са по-достъпни и макар и относително в различните случаи, времето им за реакция е по–бързо. Освен това резултатът от техните действия е непосредствен и последиците фактически или правни са непосредствено осезаеми за гражданина.** Международните институции (например ЕСПЧ) са достъпни едва след изчерпването на националните средства за защита, освен това решенията им нямат толкова

интензивни правни последици – те могат например да осъдят държавата да заплати определено обезщетение и да посочат определена практика като несъвместима с ЕКПЧ и от там нататък отново всичко е оставено на добрата воля на държавата- нарушител.

Подредбата на различни добри практики откроява разбирането, че защитата на човешките права е предоставена от на пръв поглед „технически“ въпроси. Те обаче отразяват особената чувствителност и положение на лицата, които са обект на защита – често лица в неравностойно положение, лица от уязвими групи. Точно те имат нужда от подкрепа и специална среда. Това обяснява особеният акцент върху използването на т. нар. „сини стаи“, различни специализирани „горещи телефони“ и предоставянето на различни видове закрила. Това са необходими условия, за да може изобщо да се предприемат действия по запазване на права. През призмата на разбирането за непълнота, фрагментираност и противоречие между основни правни постановки е обяснимо и извеждането на възможността за постановяване на тълкувателни решения от върховните съдилища в областта на ЗПЧ, както и възможността на Омбудсмана (като субект извън политико-държавната структура) да сезира КС при нарушение на правата на човека. Някаква форма на добра практика е и обезщетяването за бавно правосъдие. Макар паричното обезщетение по реда на Глава III от ЗСВ да не може да замести липсата на постановен съдебен акт и неговите правни последици, то има характер на символична компенсациия.

Изследването на ефективността на ЗОДОВ е по две линии – като ефективно средство за обезщетение за причинени щети от държавата и общините от една страна, а от друга, като средство за прекратяване на правонарушенията от страна на държавните и общинските органи. Като средство за обезщетяване, то предполага обхватност на вредите – причинени вреди и пропуснати ползи, и имуществени и неимуществени. Доколкото голямата част от получените отговори сочат само частична ефективност на това средство, то това означава, че професионалистите, в своята практика са натрупали опит от приложението му, което сочи че присъдените обезщетения не са еквивалентни с причинените вреди. По отношение на разубеждаващото действие, което ЗОДОВ трябва да има за администрацията, от практиката по прилагането му се вижда, че **липсата на ефективна отговорност за администрацията и нейните представители го прави неефективен.** В него няма достатъчно ефективни механизми, за да действа разубеждаващо за извършване на нарушения, които ангажират държавния и общинските бюджети, а напротив – стимулират администрацията да ги извършва. В това и съдебната власт не прави изключение.

По отношение на възможността, Конституцията на Република България (КРБ), чрез прякото си действие да обезпечи ЗПЧ, професионалистите разглеждат два аспекта. Първият е свързан с възможността, която и Конституционнния съд е посочил, а именно, КРБ да бъде прилагана от съдилищата без законова „трансмисия“. Вторият аспект е свързан с разбирането, че ефективната правна защита е базирана на хармонично единство между правни норми (конституционни законови – материалноправни и процесуалноправни). Разбирането, че в практиката недостатъчно се използва прякото действие на Конституцията, почива на нормативизма, обзел

администрацията и правораздаването. Това е въпрос на стил на правораздавателна работа, а не на качество на нормативната уредба.

Важни данни са получени от въпроса, свързан с начина на възприемане на различните пътища за усъвършенстване на ЗПЧ. Възприемането на разбирането, че изучаването на ЗПЧ следва да бъде задължителна част от университетското обучение е логично следствие от нестройния начин на получаване на знания за ЗПЧ (голяма част от професионалистите признават, че не са имали задължително обучение в първоначалния курс на обучение и/или са участвали инцидентно в такова по-късно).

Същевременно добра е оценката за постигнатото на национално ниво. Поради това и **разпространението на национални добри практики е възприето като добър способ за повишаване на нивото на ЗПЧ.** Същевременно ясно е осъзнаването, че привнасянето на чуждестранни практики би било проблематично – би се изправило пред нормативни, културни и психологически бариери. Тази оценка е от особено значение при избора на подходящ подход за развитие на професионалистите и рамката на ЗПЧ.

Отново **дефицитът на първоначално задълбочено познаване на ЗПЧ** е отразен и в отговорите на респонентите. Акцентът е поставен върху различни обучения за навлизане в ЗПЧ, както и върху обучения, които в процеса на работа да запознават с актуални промени в националната и международната нормативни рамки и динамиката на практиката в правоприлагането в областта на ЗПЧ. Осъзнатостта на този дефицит дава възможност за целенасочена реакция за неговото запълване, което има потенциал, макар и в дългосрочен план да доведе до сериозно подобрение в областта на ЗПЧ. Добри практики, посочени от респондентите, дават различни ракурси на действия с практически ефект, почиващи върху съответната нормативна основа – служебно произнасяне на съда по неравноправни клаузи, извеждане на деца от неблагоприятна среда, използване на типови бланки от администрацията. Това са практически действия, които оценени като позитивни, могат да бъдат прилагани без особени усилия и биха създали среда, благоприятна за ЗПЧ. По този начин **към индивидуалните усилия – казус за казус, бихме добавили системна промяна в средата и нейните способности за реакция**.

Споделените мнения в изследването, разкриват разбирането на професионалистите за човека, който се нуждае от ЗПЧ, като човек в слаба позиция. **Като важни институти са посочени освобождаването от съдебни такси и разноски, което е от значение за хора със слаби материални възможности.** Жалбата за бавност също е в интерес на хора, които нямат много средства за въздействие върху хода на делото и тук се търси намесата на инспектората на ВСС. Това разкрива ключов критерии за оценка на **ефективността на институтите, свързани със ЗПЧ**, а именно, че **за да са ефективни, те трябва да осигуряват достъп до правосъдие, което да позволява своевременна защита, прекратяваща нарушението и по възможност възстановяваща дължимото от правото състояние.** Акцентът е върху своевременността, т.е ефектът от правораздаването трябва да бъде в такъв времеви порядък, който да е адекватен на вида и на интензитета, с който е нарушеното право.

При възможността да посочат силни и слаби страни на професионалната си позиция, различните категории респонденти действително разкриват интересни

особености. Тези особености дават представа за възможността за „маневриране“ в рамките на установените правила и роли в зависимост от субективния характер на професионалната преценка в конкретен казус. Така например, съдиите виждат тази възможност в правото си по преценка да изискват определени доказателства. Съдебните заседатели виждат себе си като балансьори между бездушната норма на закона и справедливостта (пречупена през морала, така, както те го разбират). Съществуващите негативи са очертани най - вече по линия на липсващото доверие, за което говорят адвокатите и юрисконсултите, коментирайки ежедневната си дейност и отношението с клиентите, съответно представителите на администрацията, която обслужват.

Интересно е, че признанието за дейността, която извършват, е посочено като водещ стимул за повишаване на ефективността на работата на професионалистите в областта на ЗПЧ. Това е твърдение, което кореспондира с други изследвания, които очертават работата на юристите и най-вече на ангажираните с правораздаване, като недостатъчно оценена и недобре позната и популяризирана. Необходимостта от външен контрол, включително и граждански, не е добре приета, но може да бъде интерпретирана именно като отваряне и възможност за комуникация към широката общественост на постижения и предизвикателства. Отново се проявява и отговора на вече заявения дефицит от първоначално обучение по ЗПЧ с разбирането, че за повишаване на професионалната ефективност има нужда от такава специализация.

Предложенията за промяна на законодателната уредба отново кореспондират с разбирането, че лицата, които имат нужда от защита се намират в уязвимо положение и тяхната защита трябва да е ефективна и достъпна. Това е намерило израз в разбирането, че за ЗПЧ трябва да има ускорени производствени правила, което да я направи и своевременна. Наред с това се отправят и **предложения за „съживяване“ на конституционните текстове, като анкетираните професионалисти виждат възможността за това в пряката конституционна жалба – т.е във възможността всеки гражданин да сезира КС.** Така ще бъде осъществено на практика прякото действие на Конституцията и ще се даде възможност за защита на всеки гражданин срещу произвол – например от законодателния орган.

Извънсъдебната защита е оценена от професионалистите преди всичко от гледна точка на нейната незабавна ефективност и възможността да се приложи без формализъм. Такива се например посочените Комплекси за социални услуги за деца и семейства, Центрове за закрила от домашно насилие и др. Различните форми на консултиране или подпомагане с правни съвети, предоставени от неправителствени организации или pro bono, компенсират основно дефицита на средства, които са необходими за адвокатска помощ и участие в класически съдебен процес. **Медиацията и формите на извънсъдебно решаване на спорове са посочени, но тяхното приложение е ограничено с оглед на естеството на възможните спорове, които се решават с тях**.

4.3. Изводи по отношение на приложението на ЗПЧ

От гледна точка на лицата, които в професионално качество имат досег и ангажимент със защитата на правата на човека, могат да се направят няколко основни изводи:

- Териториалните разлики при изследванията в двата региона, а и при анкетираните представители от софийски съдилища и държавна администрация не се разминават съществено по ключовите въпроси;

- По отношение на отделните категории анкетирани професионалисти, разминаване има най-вече при ангажираните с правораздавателна дейност и тези, които изпълняват технически функции – съдебните служители;

- Образованието, което се получава в областта на защита правата на човека е фрагментарно, дори и тогава, когато е застъпено в добре разгърната дсициплина в основния курс на висшето образование;

- В практиката хора с образование в различни специалности имат професионален досег със ЗПЧ, но нямат специализираната подготовка за това, а познанията им са придобити стихийно и/или от практиката;

- Дори професионалисти, които ежедневно имат казуси свързани със ЗПЧ не винаги ги разпознават и интерпретират като такива, а по-скоро ги свеждат до изолирано приложение на конкретен законов текст;

- Фрагментарност и липса на систематичност в правната уредба на ЗПЧ е характеристиката на нормативната защита на национално ниво, но това не бива да води до извода за нейната липса – основните права имат своята защита в законодателството;

- При прилагането на основни интитути и принципи и ценности на ЗПЧ в ежедневната си дейност, институциите са склонни да проявяват селективност. Налице е частично прилагане, което в голяма степен е продиктувано и от непознаване;

- Интересен извод може да се направи от споделените виждания по оста: „гражданин и граждански права“ и „държава“. Двете понятия се разглеждат като разположени в два полюса и в състояние на напрежение помежду им. Гражданинът, който има нужда от защита от държавата, а не чрез държавата;

- Непознаването от страна на гражданите на собствените им права, съчетано със слаба активност от тяхна страна и/или непоследователност, също е предпоставка за неефективна защита на чавешките и гражданските права. Този ефект е особено силен доколкото институциите действат след сезиране – т.е. по искане от страна на гражданите, а и в повечето случаи след това сезиране отново са необходими активни действия;

- Съществуват категории права, които са добре разпознаваеми и чиято защита е добре осигурена на нормативно ниво и интензивно прилагана в практиката. Такава е защитата на правото на труд и живот. Те са добре разпознаваеми от професионалистите, благодарение на продължителното им и широко приложение;

- Предимството на съдебния ред като средство за защита в случаите на нарушени човешки права се конкурира от медиацията и посредничеството, които са признати като възможни

способи. Когато те са приложими могат да разкрият предимствата си – бързина, необходими по-малко ресурси и по-висока степен на удовлетвореност у страните след решаване на спора;

- Поради интензитета на последиците и значително по-голямата бързина, националните институции се оказват по-ефективни в ЗПЧ от различните форми на защита пред международни институции;

- Лицата с нарушени граждански права са в уязвима ситуация. Те трудно могат да организират защитата си, а често и не могат да си позволят такава по финансови причини. За да бъде изобщо възможна такава защита предикатна се оказва правната помощ, подпомагана от държавата;

- Отново заради уязвимото състояние и липсата на ресурси у засегнатите граждани, институционалната подкрепа през действията на омбудсмана в тяхна защита, е очертана като едно от най - ефективните средства за ЗПЧ;

- ЗОДОВ е средство с частична ефективност. Дори по отношение на репарационната си функция, той не е признат като напълно ефективен, тъй като вредите, причинени от публичната власт не се покриват по удовлетворяващ засегнатите лица начин;

- Една от най-важните функции на ЗОДОВ – да осигури трайна практика на правомерно поведение от страна на държавните и общинските органи не е работеща, като голямо значение за това има практическата липса на отговорност на лицата, които представляват институциите;

- Очертава се неразбиране на механизма на пряко действие на Конституцията и рядкото му практическо приложение, както в процеса на правоприлагане, така и в действията на административните органи. Разглеждана самостоятелно, КРБ се възприема като слабо средство в ЗПЧ;

- Осъзнаването на липсата на достатъчна специализирана подготовка в областта на ЗПЧ от страна на професионалистите, съчетана със склонността им да получават такава и да участват в приложението на доказали се на национално ниво добри практики, е предпоставка за значителното и сравнително бързо повишаване на нивото на ЗПЧ;

- Ефективността на различни практики, които не са пряко свързани със съдебната защита като горещи телефонни линии, консултации при домашно насилие, действията по закрила на лицата, пострадали от домашно насилие, формите на медиация на различните етапи от потенциалното или започналото нарушение на права, се очертават като възможности за засилване на интензивността и подобряването на ЗПЧ в по-ускорен порядък и с висока ефективност. Така защитата може да се разгърне с допълнителни, адекватни на вида и интензитета на заплахата срадства;

- Очертана е нобходимостта от ускоряване на защитата в съдебната фаза, като широко и ефективно следва да се използват средства като жалбата за бавност и възможностите, които Инспекторатът към ВСС има;

- Професионалистите се явяват онзи „буфер“ и коректор на несъвършенствата на правната уредба в процеса на правоприлагане. Със своите професионални качества и морално-етични правила, на които са носители, те се опитват да бъдат коректив в рамките на закона. Този извод налага разбирането за важността при подбора на кадри и нуждата да се съобразяват и качества отвъд тясно професионалните;

- Изводът, направен на базата на коментарите на професионалистите, свързани с повишаване на ефективността на ЗПЧ, може да се обобщи в следната препоръка: Ускоряване на процедурите по предоставяне на защита. Това предполага, както ускоряване на съдебната защита, така и налагане на административни мерки (като по-бързи) и разширяване на принудителните административни мерки от различен характер.

4.4. Дефиниране на дефицити и добри практики

4.4.1 Дефицити:

- Основният дефицит, констатиран в различни разрези на отделните професии, свързани със ЗПЧ, се изразява в липсата на задълбочено и специализирано образование по темата ЗПЧ. Разбира се той варира в зависимост от това дали съответните професионалисти са получили юридическо образование и по каква учебна програма са учили;

- Професионалистите разпознават ключов дефицит на познания по ЗПЧ и у гражданите;

- Основен недостатък е слабата активност на гражданите за защита не тахните права, който се дължи и на редица обективни причини – затруднен достъп до професионална помощ, висока цена на достъпа до традиционните съдебни способи за защита;

- Дефицити има и по отношение на ефективността на ЗОДОВ. Неудовлетворителна е репарационната му функция, според оценката на интервюираните професионалисти. Също така този закон не функционира като ефективно средство за гаранция – за ограничаване на неправомерните действия на държавата и общините. Не на последно място, ЗОДОВ не успява да бъде трансмисия на санкциите, които институциите и обществото търпят към лицата, които с поведението си са предизвикали правонарушение;

- Балансът между традиционния съдебен ред за защита на права и различни ускорени процедури (както съдебни, така и административни) не е оптимален, което се отразява на интензитета на предоставяната защита и на бързината, с която тя може да бъде предоставена;

- Традиционният съдебен ред за защита на права и алтернативните способи за решаване на спорове и конфликти, когато са приложими, се нуждаят от оптимизация, която да радуцира сроковете, цената и усилията по защита;

- Ефективността на определени фактически и практически действия – в това число: достъп до горещи телефонни линии за различни типове помощ, оказвана на момента, защитени жилища, редица принудителни административни мерки, които прекратяват нарушението незабавно, е недооценена.

4.4.2 Добри практики

- Като добри практики се открояват възможности, свързани с пособряване на достъпа до правосъдие на уязвими групи. Това е подпомагания от държавата достъп до правна помощ, възможността от освобождаване от държавни такси, компенсацията за бавно правосъдие, правощията на Инспектората на ВСС в тази насока. Не само възможността изобщо да се започне съдебен процес е от значение, но и неговата продължителност, особено когато става въпрос за защита лица от уязвими групи;
- Отново в самостоятелна група могат да бъдат обособени фактически и практически действия, които са ориентирани към незабавен резултат. Те имат за ефект спиране на правонарушението или прекратяване на състоянието на застрашеност на лицата. Това могат да бъдат: телефонни линии за различни типове помощ оказвана на момента, защитени жилища, редица принудителни административни мерки;
- Макар и с разбирането за възможността на тяхното приложение, трябва да се открояят предимствата на алтернативните способи за решаване на спорове и конфликти. Това могат да бъдат арбитражи, помирения, медиации. Те позволяват да се постигнат приемливи за всички участници решения. По-достъпни са от традиционния съдебен път по отношение на време и цена, и не на последно място могат да бъдат приложени сравнително бързо, което повишава ефективността им.

5. Общ резултат от преведените анкети и интервюта:

5.1. Период, участващи лица, активност на участието

Изследването и анализа на резултатите са проведени в рамките на шест месеца на територията на области Шумен и Перник. Чрез анкетни карти са изследвани 100 граждани и представители на граждански организации, а чрез полуструктурирано интервю са интервюирани 87 професионалиста, плюс 5 професионалсити от различни съдебни и законодателни институти и институции. Анкетираните граждани са приоритетно на възраст от 30 до 65 години, т.е. в активна зряла възраст, а останалите анкетирани са съответно – над 65 г., като 1/4 от извадката са лица на възраст до 29 г. В най-голяма степен, гражданите са служители в държавния сектор – около 1/2 от извадката, останалата половина са от частния сектор, самонаети и пенсионери. Най-голям дял анкетирани – повече от половината от анкетираните са с висше образование. Много голям дял – 4/5 от всички анкетирани, се самоопределят като представители на уязвима група.

Интервюираните 87 професионалиста са съответно пропорционлано разпределени от професионлната група на медиаторите, съдебните заседатели, адвокатите, съдебните служители, съдиите и всички останали юристи. Опитът на интервюираните професионалисти варира около 15 години.

Прави впечатление, че по-възрастните хора са с по-голяма готовност да се включат в изследването, както и гражданите и адвокатите, за сметка на служителите и професионалистите от съдебната система.

5.2. Общи констатации, тенденции и сравнения

5.2.1. Степен на познаване на основните човешки и граждански права

Като обща нагласа и усещане, гражданите твърдят, че познават своите граждански и човешки права. Познаването на човешките и граждански права от гражданите обаче е прекалено общо и основно се придобива от интернет и електронните медии. В много по-малка степен това познание се трупа от действия на професионалисти и специалисти от правосъдната система или чрез фокусирано обучение от образователната система. Това познание основно реферира към познаване на механизмите, които ограничават евентуалната дискриминация и нарушаването на чувството за сигурност и безопасност на гражданите и обществото.

Става ясно обаче, че познаването на тези права не кореспондира с конкретно нарушени интереси, а се формира от определена информация, пасивно получена от интернет или електронни медии, което крие риск от нейното изкривяване. Като цяло се забелязва силно недоверие към институциите и професионалистите от правосъдната система, тъй като се смята че те работят тромаво и непрозрачно. От анкетите е видно, че младите хора до 29 г. показват по-добро познаване на правата си, но те по-рядко търсят специализирана подкрепа, а предпочитат да защитават правата си, чрез различни граждански инициативи. Възрастните хора и представителите на уязвимите групи демонстрират пасивност и ниска мотивация, че познаването на правата им може да улесни или подпомогне тяхната защита.

Интервюираните професионалисти също развиват тезата, че познаването на правата на човека е фрагментарно, освен ако не е получено в добре разгърната дисциплина по време на висшето образование. Реално всички професионалисти от сферата на правосъдието имат досег до темата за ЗПЧ, но този досег е фрагментарен, а познанието и придобито стихийно и чрез учене от опита. Професионалистите, които имат по-често казуси свързани със ЗПЧ не разпознават системно този проблем, а свеждат определени проблеми от сферата на човешките права до конкретно приложение на законов текст. От своя страна професионалистите смятат, че гражданите частично и спорадично познават своите права, което често формира и нереалистични очаквания към самите професионалисти, когато правния казус е свързан със защита на човешки права.

В заключение може да се каже, че в областта на ЗЧП гражданите подхождат с недоверие към професионалистите от институциите на съдебната система, а самите професионалисти смятат, че гражданите не познават достатъчно правата си и имат разнородни очаквания към тях. Липсват специализирани формати на територията на образованието и медиите, където взаимните интереси и компетенции по темата за защита правата на човека да бъдат конкретно и системно развивани.

5.2.2. Достъпност на институциите и институтите

Гражданите категорично споделят, че достъпа до съдебната система спрямо ЗЧП е най-познат и към него има традиционно доверие. С най-голямо доверие обаче се ползват

адвокатите и омбудсмана, които са сякаш усещани от гражданите, като седящи най-близо до възможността да защитят нарушените им граждански и човешки права. От друга страна действията на гражданските организации и института на медиацията се интерпретират, като най-далечни и неразпознаваеми спрямо възможността те да предоставят конкретна защита на гражданите по отношение на нарушените им демократични права.

Гражданите, които са представители на уязвими групи споделят че законодателството дава добри възможности за защита на техни човешки права, но самият процес е много бавен и муден. Гражданите смятат, че реална пречка за по-добрата достъпност до ЗЧП е некомпетентността на чиновниците от съдебната система, както и тежката бюрокрация. Споделя се и липса на адекватно образование по темата, както и по-малкото практическо знание за дейността на омбудсмана и медиатора, което стопира ефективния достъп до тях.

При интервюираните професионалисти се забелязва отчетливо усещане, че гражданите имат добра възможност за достъп да институции, които защитават техните човешки права. Като най-достъпни се определят възможността за правни съвети и защита пред държавни органи, както и подпомагането при липса на финансови средства. Според професионалистите, институтът на омбудсмана е най-малко познат и в този смисъл най-недостъпен спрямо всички други институции и институти.

Като цяло има известно разминаване в отговорите на гражданите и професионалистите от правозащитната сфера по отношение достъпността на институциите и институтите. Гражданите смятат, че институциите са бавни и бюрократизирани, а професионалистите смятат, че гражданите не се възползват максимално от предоставените им възможности за ЗЧП, поради ниска информираност. И двете проучени групи обаче смятат, че дейностите на омбусмана, медиатора и гражданските организации са най-непознати и по този начин практически най-недостъпни от гражданите, спрямо областта на ЗЧП.

5.2.3. Инструменти за защита

Гражданите сякаш интуитивно отговарят, че най-познатите и желани инструменти за защита на техни права са протестите, участието на избори и обществения натиск. Това показва известно недоверие към институциите и връща темата за защитата на човешки права към самите тях. Също така с добра степен на доверие се ползват желанието за сдружаване и нуждата от гражданско образование. Важно е да се отбележи, че от външните инструменти общественият и медийният натиск се определят като най-желани и познати.

Интересно е, че инструменти, идващи от дейността на гражданския сектор, като посредничество при конфликт, медиация и застъпничество не се познават достатъчно от гражданите, но към тях се констатира високо доверие и се смятат за надеждни. Именно в тази област се констатира информационен дефицит, който е възможно да бъде преодолян чрез подходящо образование и информираност.

От друга страна професионалистите гледат на темата за реална защита на човешки права през призмата на традиционализма и институционализма. В този смисъл като най-ефективни и възможни те определят дейностите по съдебния ред и административния ред и

чак след това посочват медиацията, дейността на омбудсмана и арбитража. В този смисъл **може да се предположи, че част от затрудненията на гражданите да познават и използат алтернативните (извънсъдебни) способи за ЗЧП се коренят в нагласата на професионалистите да действат приоритетно по съдебния и административен ред, когато се касае за работа по темата за защита на човешки права.**

5.2.4. Доверие и достъпност до професионалисти, ангажирани в ЗПЧ

От интервютата на самите професионалисти става ясно, че най-голямо доверие те имат на държавните органи и съдебната система като цяло, а с най-ниско доверие се ползват международните институции. Също така, тази изследвана група смята, че има достатъчно правни възможности за достъпност до системата за ЗЧП при липса на финансови средства и някаква непривилегированост на граждани.

В този смисъл не е изненадващо, че самите граждани споделят, че предпочитат сами да действат и защитават своите човешки права, чрез граждански протести и натиск, вместо да бъдат представлявани от посредници, като омбудсман, НПО или застъпник. В този посока са и отговорите на гражданите, че предпочитат работа на местно ниво по отношение на защита на правата им и не одобряват високо традиционните институции, нито в България, нито в ЕС, като техни защитници на права.

От гледна точка на работата на отделните професионалисти, гражданите също имат най-голямо доверие на професионалситите, които работят най-близко териториално до тях – адвокати, полицаи, съдии. Забелязва се много високо недоверие към всички представители на политически организации – кмет, политик, както и недоверие към следователи и прокурори.

Финално може да се каже, че именно в областта на взаимното недоверие между граждани и професионалисти се крият част от проблемите по отношение на темата за ЗЧП. Професионалистите предпочитат традиционните форми и институции за защита на права, гражданите сякаш имат желание сами да действат и в краен случай да се доверят на специалисти, които лично познават тях и живота на тяхната общност.

6. Изводи, препоръки и предложения

6.1. Обобщение на дефицитите на правната рамка и нейното приложение

Обобщението на ключовите дефицити се базира върху анализа на емпиричните данни, събрани по двете линии на изследването – възприятието на гражданите за възможностите и препятствията за осъществяването на техните права и мнението на професионалистите, ангажирани с различните аспекти на ЗПЧ. Тези емпирични данни са поставени в контекста на изследванията и оценките, които задават рамката на националния контекст на ЗПЧ, включително и на ключови институции като ЕСПЧ и националния омбудсман.

Основен недостатък, споделен от професионалистите, сред които основно са лица с юридическо образование, е липсата на специализирано образование в ЗПЧ. Именно това се явява ключов дефицит. Той стои, както пред разпознаването и класификацията на тези права (като отделни права и като система от права, процедури и институци), така и пред предприемането на ефективни действия по тяхната защита. Това е дефицит, който е заложен още в етапа на придобиването на висше образование и квалификация „Юрист“. Когато ЗПЧ се изучава, то това е фрагментарно - като част от различни учебни дисциплини, където

фигурират отделни правни институти, свързани със ЗПЧ, или става въпрос за факултативно изучаване. Този дефицит е пряко свързан с нормативната база, която определя правното образование – „Наредба за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността "Право" и професионална квалификация "Юрист" от 1996 г.“. В нея са предвидени общо 19 предмета, през чиято призма не е отразено хуманитарното начало на съвременната международна и национална правна уредба.

Правната уредба на ЗПЧ, на национално ниво е лишена от систематика и непротиворечивост. Макар и да не се чувства дефицит на кодификационен акт, то действия по довеждането ѝ в състояние на вътрешна кохезия липсват и това е дефицит, който следва да бъде съобразен.

Очертава се цяла група дефицити в областта на защитата на гражданите от вреди, причинени им от държавата и общините. Мнението на професионалистите в тази посока се припокрива, макар да имат различни мотиви и да разглеждат проблематиката през различни ракурси. Тези дефицити са по отношение на:

- Репарационната функция на ЗОДОВ. Макар законът да предвижда широк обхват на вредите, подлежещи на възстановяване – действително причинените вреди, пропуснатите ползи и неимуществените вреди преобладава мнението, че размерът на обезщетението на практика не е достатъчен. С особена сила това важи за неимуществените вреди, които се обезщетяват „по справедливост“ към момента на причиняването им. Често това е след дълги години на съдебен процес, довел до обезценяване на паричното обезщетение, а и липсата на единен критерии създава усещането за противоречива практика. В посока на неудовлетвореност от репарационната функция на закона е и възприетият в закона принцип, че „поправянето“ на вредите се изразява в парично обезщетение, без оглед на вида на вредата. Често това не е достатъчно;
- Функцията на ЗОДОВ да разубеди държавата или общините от продължаване на правонарушението или от извършването на нови правонарушения от същия вид. Анкетираните лица считат, че ЗОДОВ е неефективен. Възможно е това да се дължи и на липсата на комплексен подход в правоприлагането, доколкото в много случаи това поведение на държавата и общините може да се третира като пресъпление против правосъдието;
- Фактът, че ЗОДОВ (въпреки наличието на текстове в него, които работят в тази посока) не успява да „отключи“ механизмите на отговорността на лицата, които са действали от името на държавата и общините и с това са довели до ангажиране на тяхната отговорност. Тази отговорност е от особено значение, доколкото би повишило предпазливостта, с която държавата и общините следва да третират гражданите и техните права.
- Правната помощ, за лица от уязвими групи е посочена като позитив от анкетираните. Тя е призната за необходима. Като недостатък на този институт могат да се посочат условията, които стесняват кръга на лицата, които могат да я ползват, както и оперативната самостоятелност на органа при допускането до тази помощ. Не по-

маловажен недостатък, е реда, по който впоследствие тези лица са ангажирани да възстановят разходваните в тяхна защита средства – процедура, която може да бъде разорителна за лица с такъв статут.

6.2. Обобщение на добрите практики и възможностите за тяхното разпространение

Целите на изследователския доклад включват очертаване на възможностите за развитие на ЗПЧ. Един от пътищата за това е развитието на идентифицирани в рамките на изследването добри практики. Самите участници в него определят предпочитганията си това да бъдат местни практики. Съобразяването с тези нагласи би повишило ефективността на тяхното разпространение и възприятие. Отчитайки факта, че това са отговори на лица, професионално ангажирани със ЗПЧ, може да бъде направена интерпретация, че те очакват от националните практики да бъдат в съответствие с българската правна рамка и административните практики, както и да отразяват подходи за преодоляване на дефицити, които са проявени именно в нашата среда на обществени, социални и икономически отношения. Анализирайки добрите практики трябва да се очертае и разбирането, което гражданите имат към тях. От събраните данни се вижда, че те не са обхванали правни и административно-технически аспекти на проблематика. Те обхващат по-скоро релацията гражданин-институция и възможността за достъп до информация за ЗПЧ, вкючително и с помощта на представители от неправителствения сектор. Разбирането на тези очаквания би спомогнало за постигането на тези цели с минимални организационни мерки и финансови ресурси.

Информационните кампании когато са таргетирани правилно са успешно средство за осведомяване и мотивация на уязвими групи. Провеждането на информационни кампании от институциите, съобразено с възрастовите особености на аудиторията и в съответствие с когнитивните им способности при отчитане на необходимите за компенсиране информационни дефицити, се очартават като добра практика – път за равитието на комуникацията между институции и граждани, и за повишаване на гражданската активност при ЗПЧ.

Обучението в конкретни граждански умения, които да позволяват на гражданите, разглеждани като групи и общности, ефективно да представят интересите си пред институции е средство, което създава потенциал за развитие на ЗПЧ. Този подход позволява, макар и в средносрочен и дългосрочен план, да се оптимизира взимодействието между граждани и институции, и да се постигне по-добра корелация между гражданските потребности и институционалните действия по пътя на динамичния диалог. Очкванията за ефективност на развитието на тази добра практика корелират с готовността за лично участие на гражданите при защитата на права, която е на относително високо ниво и допълва високата склонност за граждански протести и участие на избори.

Наличието на специализирани НПО, които промотират ясно и конкретно своята работа и да се специализират в типовете права, които могат да защитават се очертава като ключов фактор за засилване на ЗПЧ на индивидуално и на колективно ниво. Необходимостта от близост до гражданите и индивидуална работа по всеки конкретен казус прави тази дейност ресурсоемка и трудоемка, и в този смисъл създаването и

развитието на широка мрежа от такъв тип организации може да се разглежда като предизвикателство. От друга страна тази практика може да се разглежда като път за равитие и подобряване ефективността на дейността на вече съществуващи организации.

Като добри практики се открояват възможности свързани с пособряване на достъпа до правосъдие на уязвими групи. Това са подпомаганият от държавата достъп до правна помощ, възможността за освобождаване от държавни такси, компенсацията за бавно правосъдие, правещията на Инспектората на ВСС в тази насока. Не само възможността изобщо да се започне съдебен процес е от значение, но и неговата продължителност, особено когато става въпрос за защита на лица от уязвими групи.

Отново в самостоятелна група могат да бъдат обособени фактически и практически действия, които са ориентирани към незабавен резултат. Те имат за ефект спиране на правонарушението или прекратяване на състоянието на застрашеност на лицата. Това могат да бъдат: **телефонни линии за различни типове помощ, оказвана на момента, защитени жилища, редица принудителни административни мерки.**

Макар и с разбирането за възможността на тяхното приложение, трябва да се открояят предимствата на алтернативните способи за решаване на спорове и конфликти. Това могат да бъдат арбитражи, помирения, медиации. Те позволяват да се постигнат приемливи за всички участници решения, по-достъпни са от традиционния съдебен път – като време и цена, и не на последно място могат да бъдат приложени сравнително бързо, което повишава ефективността им.

6.3. Препоръки за оптимизация на ЗПЧ

Един основните констатирани дефицити е недостатъчното разпространение на добрата практика - **специализирането на НПО, които промотират ясно и конкретно своята работа и се специализират в типовете права, които могат да защитават**. Разгръщането на тези възможности ще промени качествено възможността за ЗПЧ. Това развитие следва да се постигне чрез осигуряване на устойчиво развитие на субектите в сектора по пътя на икономическо и фискално насърчаване (целево финансиране – за дейност и за покреване на постоянни разходи например чрез изискване за баланс между финансирането на различните типове НПО дейности и освобождаване (нулева ставка) от ДДС и данък девидент върху търговската им дейност, когато се разпределя в полза на НПО, признаване на по-висок % признати нормативни разходи на ФЛ за доходите им от дейности по ЗПЧ, освобождаване на собственика от местни данъци и такси на имуществото предоставено на такова НПО) в съчетание с правни средства за гарантиране на конфиденциалност на информацията относно
защитаваните лица (аналогия на адвокатската тайна и правила за ниво на защита на информацията в самото НПО).

Оптимизацият на извършваното обучение на лицата, ангажирани в ЗПЧ се явява основен път за качествена промяна в работата на професионалистите, ангажирани в този сектор. Следва да се предприемат мерки за преодоляване на фрагментарното и несистематично изучаване на ЗПЧ. Тази препоръка може да се отправи към всички образователни сектори и специалности, които имат задача да формират специалисти, имащи

досег до ЗПЧ в ежедневната си работа. С особена сила това важи за процеса на придобиване на юридическо оброзование. **Следва да се предвидят достъпни и стандартизирани възможности за обучение на лица, които не са получили знания по ЗПЧ в основния си курс по придобиване на висше образование да получат такива знания, когато длажността, която ще заемат налага това.** Изучаването на ЗПЧ от страна на гражданите се очертава основа за по-целенасочена и по-активна позиция от тяхна страна. Получаването на знания в тази посока трябва да бъде част от общообразователната програма, разбира се адаптирана и съобразена с възрастовите и когнитивните особености във всеки етап на получаването на това образование.

Следва де се ускори процесът по решаване на спорове свързани с ЗПЧ и то като се отчита позицията на лицата, чиито права са защитени. Като фективен способ, следва да се ползват възможностите, които извънседебните способи дават за това. Медиацията посредничеството и арбитражът са достъпни и в дългосрочен план предполагат по-трайна уредба на конфликта, доколкото чрез тях са отчетени по-пълно интересите на участниците в конфликта. Наред с това те по презумпция са по-достъпни и по-бързи от съдебния процес – белези, които са от значение за лицата с нарушени или застрашени права.

6.4. Предложения за промени в нормативната уредба на ЗПЧ

Неред с цялостната дейност по подобряване на систематизацията на нормативната уредба на ЗПЧ на национално ниво и преодоляването на нейната вътрешна непротиворечивост могат да се очертаят и насоки за нейното подобряване, както следва:

- За насърчаване на наличието на специализирани НПО, които промотират ясно и конкретно своята работа и да се специализират в типовете права, които да защитават, могат да се предвидят промени в правната рамка, с които биха могли да бъдат извършени изменения и допълнения на ниво закон – например ЗЮЛНЦ, които да се конкретизират в Правилника за организацията и дейността на съвета за развитие на гражданското общество, които да осигуряват целево финансиране и данъчни и осигурителни облекчения. Силни аргументи в тази посока, базирани и на настоящото изследване, могат да се открояят въз основа на тежкото икономическо и социално положение на лицата, нуждаещи се от защита. Доколкото в големия брой случаи защита на правата е необходима по отношение на държавата, може да се приравни конфиденциалността на информацията, с която тези НПО работят по конкретни казуси с тази на адвокатската тайна.

- Въз основа на разкритите от анкетираните дефицити на ЗОДОВ и практиката по неговото приложение, могат да се очертаят три посоки на неговото подобряване. Първата е свързана с повишаване на ефекта от репарационната му функция - например не само парични обезщетения, но и решения с конститутивно действие имащи правовъзстановителен характер, такива, които дават достъп до определени категории компенсиращи услуги, признавене например на стаж за периода на неправомерно задържане и др. На второ място - за постигане на ефекта на

прекратяване на нарушенията, които държавата и общините са извършили и са установени и по съдебен ред, върхоните съдилища да могат да посочват промени в законодателство и административни практики, водещи до нарушения на ЗПЧ – промени в ЗСВ и процесуалните закони, включително и чрез решения на ЕСПЧ, е необходимо да бъде направен по ефективен координацинния механизъм, воден от Министерството на правосъдието – Дирекция ППРБЕСПЧ, особено когато става въпрос за преодоляване на административни практики и/или законодателни промени. Трето - да се усъвершенства режимът на регресната отговорност към конкретните длъжностни лица, чийто действия са довели до правонарушението от страна на държавата или общината така, че то да е пропорционално и да има адекватен санкционен и разубеждаващ резултат.

- С оглед на подобряване на качеството на юридическото образование следва да се преразгледа съдържанието на Наредбата за единните държавни изисквания за придобиване на висше образование по специалността "Право" и професионална квалификация "Юрист" от 1996 г.“ в светлината на направените препоръки за подобряване на придобиваното обучение в областта на ЗПЧ – то да стане част от основния лекционен курс.

- Правната уредба на правната помощ и най-вече събирането на вземанията на държвата срещу лицата, които са я получили може да бъде оптимизирана и да бъде направена ясна и по-щадяща, за да не се превърне в средство, през което лицата, които са я ползвали да утежнят прекомерно имущественото си състояние. Необходимо е да се стесни полето на дискреция на органите и длъжностните лица, които разрешават достъпа до нея.

- В отделните процесуални закони може да се разширят възможностите за използване на извънседебни способи за решаване на спорове и постигане на споразумения с оглед на принципа на процесуална икономия, а и с оглед на необходимостта от бързина в процеса на ЗПЧ и даване на възможност за отчитане на мнението и позицията на пострадалия, особено когато става въпрос за посегателства против личността и личното имущество - например участие на пострадалия при споразуменията с прокуратурата – НПК; въможност и да се оттегля жалбата след медиация например).

Планира се аналитичният експертен доклад да бъде валидиран, чрез провеждане на кръгли маси в рамките на проекта, с цел дебатиране на резултатите, препоръките и предложенията.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

АВ	Агенция по вписванията
БХК	Български хелзински комитет
БСК	Българска стопанска камара
ДППРБЕСПЧ	Дирекция „ Процесуално представителство на Р. България пред Европейския съд за правата на човека
ВСС	Висш съдебен съвет
ЕСПЧ	Европейски съд за правата на човека
ЕКПЧ	Европейска конвенция за правата на човека и основните свободи
ИВСС	Инспекторат към Висшия съдебен съвет
КМ	Комитет на министрите
КС	Конституционен съд
КРБ	Конституция на Р.България
МП	Министерство на правосъдието
НИП	Национален институт на правосъдието
НПК	Наказателно-процесуален кодекс
ОМО „Илинден“	Обединена македонска организация „ Илинден“
RSF	Репортери без граници
СЕ	Съвет на европа